

Herstructureren

De Nederlandse regering wil de herstructurering van de economie koppelen aan de ontwikkelingssamenwerking. Dit is de essentie van een nota die de ministers Lubbers en Pronk eind vorig jaar aan de Tweede Kamer zonden ¹⁾. Deze nota was de volksvertegenwoordiging beloofd in verband met een op de begroting van het Ministerie van Economische Zaken voorkomende post van f. 35 mln. ten behoeve van de herstructureringsproblemen in de Nederlandse economie als gevolg van een verbetering van de positie van de ontwikkelingslanden in de wereldhandel.

De regering laat zich bij een dergelijk beleid leiden door een mooie economische theorie, die beweert, dat de welvaart in de wereld het hoogst is indien elk land zich toelegt op die economische activiteiten, waarvoor het ten opzichte van de andere landen het meest geschikt is. Een dergelijke specialisatie is te bereiken door middel van handelsliberalisatie. Door deze theorie aan te hangen, zegt de regering dat de internationale welvaart maximaal wordt bevorderd door een volledige wereldvrijhandel. Die vrijhandel heeft tot gevolg dat het Westen zich zal specialiseren op kennis- en kapitaal-intensieve productie en de ontwikkelingslanden op arbeids-intensieve productie. Eigenlijk is dit een zeer kapitalistische theorie: een op basis van het prijsmechanisme gerealiseerde vrijhandel behartigt de belangen van 's werelds burgers het best.

Ongetwijfeld zijn er weinig theoretische aanmerkingen te maken op dit beginsel van de handelsliberalisatie. Het is echter de vraag of ze in de praktijk kan worden toegepast. Het is immers bekend dat aan de voorwaarden voor een dergelijke theorie nimmer wordt voldaan. Niemand kan met recht betwisten dat een zuivere volledige mededinging, gestuurd door een onbeperkt werkend prijsmechanisme, tot een maximale welvaart leidt. Niemand kan bovendien ontkennen dat het zinvol is bij de uitvoering van het beleid deze theorie vooral niet te vergeten. Wil men echter een beleid construeren dat hierop is gebaseerd, dan is het zinvol na te gaan welke concrete beperkingen er bestaan die de theorie weinig relevant kunnen maken.

Ik zou de indieners van de nota groot onrecht aandoen door te beweren dat zij niet weten dat er dergelijke beperkingen bestaan. De regering staat immers niet bekend als dogmatische aanhanger van het prijsmechanisme en minister Pronk weet heel goed hoe de economische structuur van de wereld in elkaar zit. En toch worden er geen concrete beperkingen in de nota genoemd. Hoe zit dat?

Net zo min als er in Nederland veel bekend is over de gewenste economische structuur, bestaat er veel inzicht in de gewenste structuur van de wereldeconomie. De theorie van de handelsliberalisatie — of beter die der comparatieve kos-

ten — is daarom nog niet gevuld met praktische feiten. Het zou veel beter zijn indien 's werelds economen om een ronde tafel gingen zitten om een optimale wereldstructuur te ontwerpen, en wel zodanig dat ieder land weet waarin het zich moet specialiseren. Het is bepaald niet onmogelijk dat die optimale structuur achteraf past in de theorie der comparatieve kosten. Een dergelijke rondetafelconferentie is uiteraard een illusie. De meningen zijn reeds te verdeeld om zo iets te organiseren. De Nederlandse regering kan daarom slechts een politiek van heel kleine stapjes voeren. Vindt ze daarbij geen steun van de EG-partners, dan is het zelfs de vraag of zo'n inspanning enige zin heeft. Dit klinkt niet erg hoopvol. Toch wil ik er niet voor pleiten het in de nota voorgestane beleid achterwege te laten. Het is namelijk zinvol dat de ontwikkelingsgelden worden gevoteerd op basis van een wetenschappelijk gefundeerde ratio, hoe hulpeloos die ratio ook is.

Naast de internationale beperkingen, bestaan er nationale beperkingen die een optimale wereldarbeidsverdeling in de weg staan. Zoals reeds gezegd, heeft de regering f. 35 mln. uitgetrokken t.b.v. de herstructurering der Nederlandse economie. Een dergelijk bedrag kan pas goed worden besteed als er een blauwdruk bestaat van de binnenlandse economische structuur. Welnu, die blauwdruk is er nog lang niet. Ondanks het bestaan van de Nederlandse Herstructureringsmaatschappij is het Nederlandse herstructureringsbeleid een beleid ad hoc. Sector-structuuronderzoekingen worden pas uitgevoerd indien er problemen bestaan in een sector. Daar komt nog bij — zoals de ministers terecht vermeldden — dat de aanbevelingen, voortvloeiend uit die onderzoekingen, lang niet altijd worden uitgevoerd. Het stelt teleur dat de nota weinig aanknopingspunten bevat voor een blauwdruk van de economische structuur en dat er totaal geen melding wordt gemaakt van de constructieve pogingen van de Commissie Opvoering Produktiviteit een dergelijke blauwdruk te realiseren.

De f. 35 mln. zal zijn weg wel vinden, ook zonder blauwdruk. De nota verdedigt dit bedrag slechts ideologisch. Dat is nuttig. Immers, het helpen van ontwikkelingslanden door het binnenlands uitgeven van gelden is het ei van Columbus om de ontwikkelingssamenwerking populair te maken.

L. Hoffman

¹⁾ Nota inzake de herstructurering van de Nederlandse economie en de ontwikkelingssamenwerking, Tweede-Kamerstuk nr. 13 214, Den Haag, 1974.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Herstructureren	133
Column Particuliere en collectieve sector, door <i>Drs. W. Siddré</i>	135
<i>Prof. Ir. O. Rademaker:</i> De toekomst van de wereld gezien vanuit een ontwikkelingsland. Het wereldmodel van de Fundación Bariloche	136
<i>Drs. G. A. Tuinier:</i> De gevolgen van verschuivingen in de personele inkomensverdeling voor de loon- en inkomstenbelastingopbrengst	141
<i>Dr. W. Drees Sr.:</i> De werkloosheid en haar „vaste kern” (II)	143
Notitie De „middelbare waarde”, door <i>Dr. J. H. C. Lisman</i>	145
Geld- en kapitaalmarkt Recente ontwikkelingen op het gebied van de Europese bankwetgeving, door <i>Drs. A. D. de Jong</i>	147
Energiekroniek Energie-analyse, door <i>Dr. A. A. de Boer</i>	150
Ingezonden Honderd jaar ontwikkelingsvraagstuk (I), door <i>Drs. H. Coppens</i> , Honderd jaar ontwikkelingsvraagstuk (II), door <i>Jhr. Drs. G. van Benthem van den Bergh</i> , met naschrift van <i>Prof. Dr. F. van Dam</i> ..	152
Mededeling	156
Boekennieuws	157

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESE voor uw oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd ESB
Postbus 42
SCHIEDAM

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
*Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkertijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

Particuliere en collectieve sector

Een forse ombuiging moet tot stand komen in het uitbreidingstempo van de collectieve sector. Aldus, Drs. J. A. Haverhals, hoofd van de afdeling Sociaal-Economisch Onderzoek van het VNO 1). Haverhals heeft berekend dat bij een economische groei van $3\frac{1}{2}\%$ per jaar (en dat is waarschijnlijk voor de toekomst hoog) en bij een groei van de collectieve sector van 5% per jaar (en dat is historisch gezien laag) de mutatie in het reëel beschikbare particuliere inkomen slechts $2,7\%$ per jaar zou kunnen bedragen. Op grond van een aantal door Haverhals geformuleerde minimumvoorwaarden voor de particuliere sector zou deze sector echter met 3% per jaar moeten groeien. Vandaar de gewenste beleidsombuiging. Interessante gegevens, die het overdenken zeker waard zijn. Wat hebben wij eraan? Is deze rekenarij voldoende om te mogen concluderen dat er spanningen zullen gaan optreden? 2).

Voor een antwoord op deze vraag is het goed om eerst eens Haverhals' definitie van de collectieve sector (CS) onder de loep te nemen; hij wijst er overigens terecht op dat zijn maatstaf van de omvang van de CS slechts een benadering is. Bij zijn berekeningen gebruikt Haverhals de druk van belastingen en sociale premies als een maatstaf van de omvang van de CS, omdat het hier gaat om wettelijk verplichte inkomensoverdrachten.

De particuliere sector (PS) wordt ten behoeve van de berekeningen gedefinieerd als „het beschikbaar inkomen van primaire inkomens-trekkers“: t.w. het nationaal inkomen tegen factorkosten waarop de directe belastingen en de sociale premies in mindering gebracht zijn. Op deze wijze gedefinieerd is er sprake van een groei van de CS van 30% (in 1955) tot meer dan 50% (in 1974); de jaarlijks gemiddelde groeivoet bedraagt 8% . Deze definitie laat buiten beschouwing dat er nog meer „beschikbaar“ is voor de PS te weten de inkomensoverdrachten, welke deze ontvangt.

In dit verband vraag ik mij dan ook af waarom de begrippen be-

schikbaar inkomen van de sectoren gezinnen en bedrijven uit de nationale rekeningen niet gebruikt werden. Uitgaande van deze definities zou de CS (het beschikbaar inkomen van de sector overheid als percentage van het beschikbaar nationaal inkomen) gegroeid zijn van rond 20% in het begin van de jaren 60 naar 24% in het begin van de jaren 70: een aanzienlijk minder spectaculaire groei. Ook had in dit verband gebruik gemaakt kunnen worden van cijfers over de „bestedingen in de collectieve sfeer“, waarvan de volumemutaties steeds in de jaarverslagen van De Nederlandsche Bank worden gepubliceerd. Deze cijfers geven immers een indicatie van het feitelijk beslag van de CS op de nationale middelen. De volumestijging in procenten per jaar van deze bestedingen in de collectieve sfeer zijn over de periode 1964/1973 gelijk aan $6\frac{1}{2}\%$ 3). Het meten van de ontwikkeling van de CS is overigens bepaald geen gemakkelijke zaak, zoals Haverhals meerdere malen in zijn notitie laat blijken. Het zou toe te juichen zijn als hij zijn exercities herhaalt met enkele van de zo juist genoemde indicatoren van de omvang van de CS.

Haverhals laat blijken dat hij enigermate verontrust is over het feit dat de discussie over dit onderwerp zich toespitst op slechts één aspect: het vrij reëel beschikbaar inkomen per werknemer 4). Hij wil de discussie ook richten op de andere componenten van de PS. In dit kader geeft hij dan ook „minimumvoorwaarden“ voor de gewenste reële loonsomontwikkeling én de gewenste

rendementsontwikkeling van de investeringen. Wat betreft de reële loonsomontwikkeling komt hij op een gewenst groeipercentage van $2,7\%$ per jaar. Dit percentage is voor een deel gebaseerd op verwachtingen omtrent de reëel beschikbare inkomensverbeteringen die in het verleden zijn gevormd en die moeilijk zijn om te buigen (1%). Voor een ander deel is de $2,7\%$ gebaseerd op de z.g. post „incidenteel“, ter grootte van $1,5\%$. Deze percentages zijn weliswaar arbitrair, maar het gaat mij toch wel wat ver om te zeggen dat deze percentages „niet anders dan arbitrair kunnen zijn“ 5): overleg kan hier veel aan veranderen. Ook zijn minimumvoorwaarden voor de rendementsontwikkeling roepen enige vraagtekens op; Haverhals volstaat hier met een reële beloning van 2% plus een risico-opslag van 1% te vragen op nieuwe investeringen. Dit lijkt nogal laag. Immers, bij een loonquote van 80% en een kapitaalcoëfficiënt van 4 mag je al een rendement van 5% verwachten.

De belangrijke conclusies van Haverhals zijn volledig gebaseerd op deze arbitraire keuze van de minimumvoorwaarden. Zijn gewenste specificatie levert op dat de PS in zijn geheel met 3% per jaar moet groeien. Dit cijfer is zelfs bij het hoogste groeipercentage van het nationaal inkomen dat hij nog durft te noemen, t.w. $3\frac{1}{2}\%$, en bij het laagste groeipercentage van het CS van 5% niet haalbaar. Naast de arbitraire keuze van de minimumvoorwaarden verbaast het mij ook enigszins dat er niet gesproken wordt over de minimumvoorwaarden voor onderdelen van de CS. Waarom zou er ook niet eens een numerieke specificatie van de preferenties t.a.v. collectieve sector gegeven kunnen worden? Je zou bijna aan Haverhals vragen om ook een stuk te schrijven over de eventuele consequenties van de inkomensontwikkeling van de CS. Ook dat stuk zou stof voor bezinning geven.

W. Sidde

1) In een voordracht getiteld *Particuliere en Collectieve Sector 1955-1984*, voor het congres van de Nederlandse Vereniging voor het Onderzoek van Arbeidsverhoudingen op 20 december 1974; is de einddatum 1984 gebaseerd op George Orwell?

2) Zie blz. 2 van de voordracht.

3) *Jaarverslag De Nederlandsche Bank*, 1973.

4) Zie blz. 2 van de voordracht.

5) Zie blz. 9 van de voordracht.

De toekomst van de wereld gezien vanuit een ontwikkelingsland

Het wereldmodel van de Fundación Bariloche

PROF. IR. O. RADEMAKER*

In oktober hield het International Institute for Applied Systems Analysis haar tweede symposium over wereldmodellen, waarin ditmaal het model van de Argentijnse Fundación Bariloche werd gepresenteerd. Dit eerste wereldmodel uit de derde wereld werd met enige spanning tegemoet gezien: zou de opzet heel anders zijn dan die van Forrester, Meadows, Mesarovic-Pestel en Kaya? En zouden de uitkomsten en conclusies sterk afwijken?

Op deze vragen meteen een voorlopig antwoord. Ondanks overeenkomsten zijn er grote verschillen in doelstellingen en benaderingswijze: fundamenteel afwijkende opvattingen over bepaalde sectoren, met name bevolking, energie, overige grondstoffen en vervuiling. Het is een betrekkelijk eenvoudig en conventioneel geconstrueerd wiskundig model. Verder vallen de uitkomsten veel minder ongunstig uit dan de eerste proefberekeningen met een deel van het Mesarovic-Pestel-model (het tweede rapport aan de Club van Rome).

1. Doelstellingen

Het Bariloche-team wil volgens leider Herrera vooral na gaan of de verschillende werelddelen in de komende honderd jaar hun eigen problemen kunnen oplossen (zo niet: welke knelpunten zijn er en hoeveel internationale hulp is benodigd?) en om te bewijzen, althans aannemelijk te maken, dat de *wezenlijke* beperkingen niet materieel, maar sociaal en politiek zijn.

2. Benaderingswijze

De groep gaat uit van een zeer geprononceerde ideologische stellingname die zich op tal van plaatsen in het werk manifesteert, en kort geformuleerd neerkomt op de *fundamentele gelijkberechtigtheid van alle mensen op aarde*: de mensheid dient zo snel mogelijk verlost te worden van honger, armoede, gebrek, onderdrukking en andere ellende, want ieder mens heeft een onontvreembaar recht op de vervulling van *al* zijn basisbehoeften: voedsel, gezondheid, onderdak, onderwijs. Ieder mens dient actief en volledig te participeren in *alle* sociale beslissingsprocessen, wil gelijkberechtigtheid niet onttaarden in materiële nivellering. De maatschappij van de toekomst moet *niet-consumptief* zijn, d.w.z. het consumeren moet op zich zelf geen waarde hebben; de groei van de „overconsumptie” door bevoorrechte klassen en landen moet dan ook begrensd worden.

Dit is onjuist. De crisis *is* er al, sterker nog, ze is al *eeuwen* aan de gang, hongersnoden, epidemieën, bloedige conflicten en andere crises zijn aan de orde van de dag. Maar de mens-

heid staat niet volledig machteloos, er zijn een aantal mogelijkheden, nu zelfs méér dan ooit tevoren. Veel zal van sociale en politieke vaardigheden en van solidariteit afhangen, aldus de groep die vervolgt:

„Het eerste rapport van de Club van Rome deed een „catastrofe” verwachten in de loop van de volgende eeuw, vrijwel ongeacht de maatregelen die genomen worden”.

Het Bariloche-team beseft ten volle dat de oplossing van sociale en politieke problemen i.h.a. moeilijker is dan van materiële en technische, maar meent oplossingen dichterbij te kunnen brengen door te laten zien dat de wereldwijde ellende daadwerkelijk te verminderen is.

Ter illustratie wil ik even vooruitlopen op één der belangrijkste uitkomsten van de studies, namelijk dat hooguit 2% van het BNP van de ontwikkelde landen voldoende zou zijn om Azië en Afrika te behoeden voor een „collaps” t.g.v. voedselgebrek, mits *in* die werelddelen de daartoe noodzakelijke organisatorische, sociale en politieke veranderingen worden doorgevoerd. Gesteld dat de rijke landen een redelijke zekerheid zouden krijgen dat een dergelijke aderlating inderdaad het beoogde effect zou hebben; zou dat hun politieke bereidheid niet aanzienlijk vergroten? Welk beschaafd land kan weigeren om bijv. een jaar of wat te zien van een stijging van het reële inkomen, en om wat minder te spenderen aan eigen cultuur, recreatie, maatschappelijk werk, sociale voorzieningen, onderwijs enz., als daarmee een redelijk minimumbestaan kan worden verschaft aan het tweede deel van de mensheid dat nu nog in onvoorstelbare ellende leeft? Het gaat om *de helft* van wat de rijke landen nu uitgeven aan bewapening!

Stel voorts — wat meer speculatief — dat de rijke landen duidelijk bereid zouden zijn; zou dat bepaalde ontwikkelingslanden niet helpen om inderdaad de benodigde veranderingen tot stand te brengen, en zou succes bij hun geen succes bij anderen in de hand werken?

Het Bariloche-team zegt duidelijk dat het niet weet of dit zal lukken, maar meent *dat de kans op verbeteringen wordt vergroot als men aannemelijk kan maken dat verbeteringen mogelijk zijn*. Dat lijkt me een heel belangrijke opvatting, vooral omdat zij aangrijpt op een bestaande tegenkoppeling, een fatalistische vicieuze cirkel die de huidige toestand bestendigt.

De Bariloche-benadering legt expliciet en duidelijk een aantal utopistische trekken aan de dag. Ze versterkt daarbij een interessante en aangroeiende stroming die zoekt naar een bruikbaar en respectabel utopisme, naar een Poolster die als baken kan dienen hoewel ze niet bereikbaar is. Maar ook: naar een denktrant die *niet* verwaarloost wat niet te kwantificeren is.

*De auteur is hoogleraar aan de Technische Hogeschool in Eindhoven.

Het Bariloche-team stelt overigens heel duidelijk dat haar model geen voorspelling, geen plan, geen voorschrift, geen blauwdruk geeft, en dat men met evenveel recht andere wegen kan zoeken en andere doelen kan stellen. Zij wil slechts de mensheid mobiliseren en aan het denken zetten ten einde het leed in de wereld te verzachten.

3. Regionale indeling

Het model — in dit stuk wordt hiermee steevast het *wiskundig* model bedoeld — onderscheidt vier „blokken” die wij voortaan regio's zullen noemen:

1. Noord-Amerika, Europa (incl. de gehele USSR), Israël, Libanon, Australië, Nieuw-Zeeland en Japan;
2. Midden- en Zuid-Amerika;
3. Afrika;
4. Azië.

In het model zijn geen wisselwerkingen tussen deze regio's (behalve in het geval van ontwikkelingshulp), zulks o.a. omdat de benodigde gegevens ontbreken en omdat de interacties elkaar op lange termijn wel min of meer in evenwicht houden, maar vooral omdat men wilde nagaan in hoeverre elke regio zich zelf zou kunnen redden (letterlijk en figuurlijk).

4. Sectoren

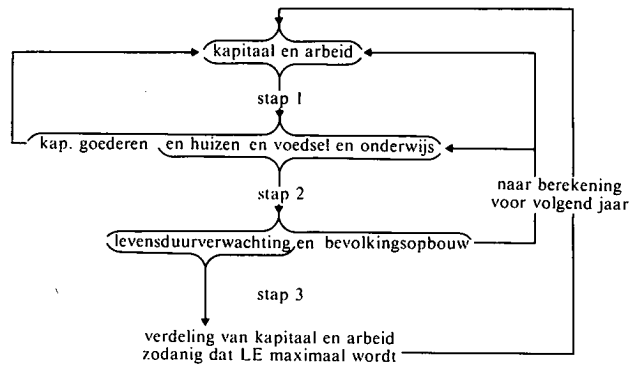
4.1. Hoofdstructuur van het model

De hoofdstructuur van het model is geschetst in figuur 1. Kapitaal en arbeid worden toegewezen aan produktie van: 1. kapitaalgoederen; 2. voedsel; 3. andere goederen en diensten, waaronder huisvesting; 4. onderwijs. Over de manier van toewijzing later meer. Met behulp van Cobb-Douglas-achtige functies worden de opbrengsten (produktie van kapitaalgoederen, aantal nieuwe huizen, aantal plaatsen in onderwijs) berekend; voor de voedselsector wordt een ingewikkelder causaal model gebruikt om de produktie van calorieën en proteïnen te berekenen. In deze eerste stap wordt dus voor elke regio berekend hoeveel er in een bepaald jaar beschikbaar komt.

In de tweede stap wordt uit de hoeveelheid woningen, calorieën, proteïnen en onderwijs per hoofd berekend hoe groot in dat jaar de levensduurverwachting LE (Life Expectancy) en de bevolking van de regio, opgesplitst in de leeftijdsklassen 0-9, 10-14, 15-19 en 20+, zullen worden. Daartoe worden lineaire vergelijkingen gebruikt, die gebaseerd zijn op een statistische analyse van de gegevens van 121 landen in een bepaald jaar. Het team heeft groot vertrouwen in de geldigheid van deze vergelijkingen, vooral omdat de meeste correlatiecoëfficiënten boven 0,8 liggen. Als outsider verwondert mij dit vertrouwen: er ontbreken zóveel statistische gegevens en de betekenis van de meeste wél beschikbare gegevens is zó onzeker; bovendien zijn de culturele verschillen tussen die 121 landen zo veelzijdig groot. Zou één enkel stel lineaire vergelijkingen werkelijk zowel de Verenigde Staten, als Opper-Volta, als Hongkong, als Brazilië redelijk nauwkeurig beschrijven? Indien het antwoord bevestigend is, verdient dit deelmodel grote belangstelling, want aan een betrouwbaar en universeel demografisch model is grote behoefte.

Voor de liefhebbers geeft tabel I wat meer informatie. Curieus is in ieder geval dat het aantal personen in een bepaalde leeftijdsklasse direct gerelateerd is aan de „verklarende” variabelen en dat deze niet via een soort doorschuifstelsel wordt afgeleid uit de lagere leeftijdsklasse. Zoals uit tabel I volgt zou het aantal personen van 15 t/m 19 jaar — *ceteris paribus* — tengevolge van een plotselinge verdubbeling van het geboortecijfer (BR) abrupt moeten toenemen met een zeker bedrag (2% van BR!) Hoewel een dergelijke

Figuur 1. Schema van het Bariloche-model

Tabel I. Enkele vergelijkingen van het bevolkings- en gezondheidsmodel

LE	= 0,057 PR - 0,15 AGP + 0,25 SEP + 0,27 EN + 0,013 HR + 39,135.
BR	= - 0,74 CC - 0,05 PR - 0,11 SEP - 0,06 EN - 0,32 LE - 0,65 HR + 72,57.
P ₀₉	= 0,37 BR + 0,09 LE - 0,23 GRM - 0,04 PR - 0,42 SEP + 17,715.
P ₁₅₁₉	= - 0,59 TC - 0,42 CC + 0,02 BR - 0,02 GRM - 0,1 SEP - 0,01 HR + 12,06.
CC	= kilocalories
PR	= proteïnen
AGP	= agricultural population
SEP	= secondary population
EN	= enrollment
HR	= housing rate
BR	= birth rate
GRM	= gross mortality
P ₀₉	= population between 0 and 9 years old
P ₁₅₁₉	= population between 15 and 19 years old
TC	= ongespecificeerd

geboortengolf van vijftien- tot negentienjarige baby's wat komisch aandoet — c.q. intens medelijden met de ouders oproept — moeten we wel bedenken dat in het model zulke abrupte veranderingen niet of nauwelijks kunnen voorkomen. Het is niet a priori uitgesloten dat een in principe onjuiste modelvorm tóch acceptabele resultaten geeft. In ieder geval worden in deze tweede stap aldus LE en POP berekend.

Nu volgt de derde stap. Hierin wordt uitgezocht hoe kapitaal en arbeid in het volgende jaar moeten worden toegewezen aan de vier sectoren die in de eerste alinea zijn genoemd, zodanig dat de levensduurverwachting LE in dat jaar gemaximaliseerd wordt. De toewijzingen zijn echter aan allerlei beperkingen gebonden; per jaar kunnen de toewijzingen van produktiemiddelen bijv. niet meer dan 6% veranderen en die in de arbeidssector niet meer dan 2%.

Nadat uitgerekend is hoe kapitaal en arbeid volgens het model in het volgende jaar het beste verdeeld kunnen worden (maximale LE in de betreffende regio), kan de rekenprocedure worden herhaald. Aldus kan stap voor stap het gewenste tijdperk — meestal 1960 tot 2060 — worden doorerekend. Over de periode 1960 - 1970 is het model redelijk in overeenstemming met de gebruikte statistische gegevens, m.i.v. 1980 begint de optimalisering van LE. Dit alles geschiedt voor elke regio apart.

4.2. Bevolking

Het zal de lezer opgefallen zijn dat er geen geboortebepijking voorkomt in het bevolkingsmodel. En inderdaad is één der doelstellingen van het Bariloche-werk om aannemelijk te maken dat een directe bevolkingspolitiek niet nodig is en dat men acceptabele resultaten kan bereiken door voldoende huisvesting, voedsel en onderwijs te verschaffen. Het team baseert zich hierbij op historisch bewijsmateriaal,

waaruit blijkt dat verbetering van de levensomstandigheden i.h.a. gepaard ging met een daling van het geboortencijfer. Op de vraag of betere resultaten zijn te bereiken *mét* een goed bevolkingsbeleid wordt niet ingegaan. Wanneer men echter het gebruikte bevolkingsmodel ziet, rijzen er toch beklemmende vragen. Als geboortencijfers sterk sociaal-cultureel bepaald zijn, kan één lineaire vergelijking dan vrijwel alle landen ter wereld representeren? En vóór we lijnen uit het verleden gaan doortrekken in de toekomst, moeten we ons dan niet afvragen of er misschien andere factoren in het spel zijn? Waarom zijn er eigenlijk ontwikkelde en onderontwikkelde landen? Kan bijv. de volksaard — wat dat ook moge zijn — misschien een rol spelen? Zo ja, waarom dan niet in demografisch opzicht? Maar mag men dan aannemen dat de nu nog onderontwikkelde landen zich net zo zullen gaan ontwikkelen als de thans reeds ontwikkelde landen?

Van het Bariloche-team kreeg ik op deze vragen geen antwoord, maar later liet Prof. J. Millendorfer zien dat uit een bepaalde functie van kapitaal, arbeid, onderwijsniveau en delfstoffenwinning door vermenigvuldiging met een evenredigheidsfactor een BNP per hoofd volgt dat voor tal van landen verrassend goed klopt met de werkelijkheid. Het interessante is nu dat men de wereld kan verdelen in vijf landengroepen waarbinnen de evenredigheidsfactor voor alle landen vrijwel hetzelfde is, en dat deze indeling een frappante gelijkenis schijnt te vertonen met een indeling naar dominante godsdienst. Kennelijk treden hier essentiële sociale, culturele en politieke verschillen tussen grote groepen van landen aan het licht (ref. 5.7).

4.3. Voedsel

Het voedselmodel lijkt wat op dat van Meadows, maar het beschrijft behalve landbouw ook veeteelt en visvangst en houdt rekening met regionale verschillen, bijv. met het feit dat in Azië bijna al het bruikbare land reeds gecultiveerd wordt terwijl Latijns-Amerika nog grote reserves heeft.

Het team meent dat de lage opbrengsten in de arme landen primair te wijten zijn aan het vigerende systeem van grondbezit en van exploitatie, en dat — in tegenstelling tot de heersende opvatting — met de huidige „technologie” goed in de behoeften van de groeiende wereldbevolking is te voorzien, mits het land goed wordt gebruikt, d.w.z. als een *essentieel sociaal goed* i.p.v. als een *winstobject*.

In het model is aangenomen dat het land rationeel wordt benut m.b.v. de thans gangbare technologie. Daarom zijn de modelaannamen volgens hen pessimistisch en conservatief wat betreft de „technologische” mogelijkheden en niet-conservatief in sociaal-economisch en organisatorisch opzicht.

Er wordt dus geen rekening gehouden met de kans op betere rassen, kunstmestsoorten, pesticiden, werkwijzen, noch met kunstmatige voedselproductie, maar wél wordt aangenomen dat landbouw, veeteelt en visvangst op den duur efficiënt, rationeel en op de behoeften van de samenleving afgestemd zullen zijn. Land en veestapel hebben geen geldswaarde, en *wat een hongerend mens kan eten wordt niet als veevoer gebruikt*.

Hier ontmoeten we een karakteristieke trek: zo makkelijk als in de rijke landen wordt geconcludeerd dat de arme landen maar eens vlug moeten beginnen met geboortenbeperking, zo gemakkelijk wordt hier geponereerd dat de rijken het eten van vlees maar drastisch moeten beperken, maar genoeg kernreactoren en snelle kweekreactoren moeten neerzetten om in hun energiebehoeften te voorzien totdat kernfusie een alledaags feit zal zijn enz. Voor nadere gegevens over het voedselmodel zie literatuur, nr. 1 en 8.

4.4. Huisvesting

Onder dit hoofd vatten we drie sectoren van het Bari-

loche-model samen die in wezen maar één beïnvloedingsketen vormen: toewijzing van kapitaal en arbeid — sector „overige consumptiegoederen en diensten” — huizenbouw — urbanisatiegraad — bevolkingsmodel.

Het zeer uitvoerige rapport over huisvesting en urbanisatie gaat in op tal van aspecten, zoals migratie, steden-groei, urbanisatieprocessen, ruimtelijke ordening, demografisch-ecologische trends, „wilde” stadsuitbreiding, eisen, behoeften en tekorten aan huisvesting enz., en heeft een uitgesproken normatieve inslag. Naar een wiskundig model zal men vergeefs zoeken. De beschouwingen monden slechts uit in enkele normgetallen: een standaardhuis in een onderontwikkelde (ontwikkelde) land huisvest 4,5 à 5,5 (3,5) personen op 50 m² (70 m²) en kost \$1.750 (\$4.900); van deze kosten is 32% (46%) arbeid, 46% (32%) materialen, 10% infrastructuur (water, elektriciteit enz.), 12% indirecte kosten (belastingen enz.) en 0% landkosten. Het laatste getuigt weer van de opvatting dat land een sociaal goed en geen winstobject is.

Alles wat het model doet is de toegewezen hoeveelheid kapitaal en arbeid m.b.v. deze en waarschijnlijk enkele andere normgetallen omrekenen in een corresponderend aantal nieuwe huizen.

4.5. Onderwijs

Het onderwijs wordt op soortgelijke wijze behandeld; zij het met een nog sterkere ideologische en utopistische inslag: er is een volledige omwenteling nodig, leidend tot een bevrijdende, levenslange zelf-educatie, die ieder mens in staat zal stellen om zich in een open systeem volledig te ontplooiën en op kritische, individuele wijze actief en volledig deel te nemen in alle beslissingsprocessen, mede dank zij een transnationaal en wereldwijd leerplan, en vrije en effectieve communicatiemogelijkheden.

In het model wordt dit gerepresenteerd door een basisopleiding van 12 jaar, voortgezette opleiding voor 7% van de bevolking en hoger onderwijs voor 2%, alsmede 6 weken per jaar aanvullend onderwijs voor elk lid van de beroepsbevolking.

4.6. Ontbrekende sectoren

Een opmerkelijk aspect van het Bariloche-werk zijn de lijvige rapporten over sectoren die *niet* in het model voorkomen, met name energie, grondstoffen en vervuiling. Dit is — helaas! — ongebruikelijk: in veel modelstudies wordt niet of uitermate vluchtig ingegaan op hetgeen niet in het model is opgenomen en op de motieven om dat niet te doen. Ten onrechte, want het gaat om beslissingen die in hoge mate het karakter van de hele studie bepalen. Het Bariloche-team verdient dan ook waardering voor de aandacht die zij hieraan schonk, ook al zal niet iedereen het met haar argumentatie eens zijn.

4.7. Energie

Het team stelt dat de prijs van energie van groot belang is, voor de winning van grondstoffen, het hergebruik van materialen, de productie van voedsel, de bestrijding van vervuiling, de economie, en nog veel meer, maar dat niemand iets verstandigs kan zeggen over de toekomstige prijsontwikkelingen op lange termijn, tenzij op grond van gegevens uit het verleden. Daarom wordt uitvoerig ingegaan op de historische prijsontwikkeling van olie, aardgas en steenkool (prijs op vindplaats) en van elektriciteit (prijs voor klant). De studie concentreerde zich op de VS, omdat dit land haar energievoorraden het meest intensief heeft geëxploiteerd en eventuele prijsstijgingen t.g.v. uitputting daar het duidelijkst merkbaar zouden moeten zijn. Gegevens van andere landen werden echter ook in de studie betrokken. Alle prijzen werden herleid tot inflatievrije dollars.

De prijzen van de drie primaire energiedragers vertonen grote schommelingen; men krijgt de indruk dat voor de sterkere stijgingen meestal wel een concrete oorzaak is aan te wijzen, maar dat de daarop volgende dalingen op een veel meer diffuse manier tot stand komen doordat er gelijktijdig op zeer uiteenlopende wijzen op de prijsstijging wordt gereageerd. Opvallend is dat over *langere termijn* gezien de energiedrager waarvan de voorraad het grootst is, steenkool, een lichte tendens tot prijsstijging vertoont terwijl aardgas juist een tegenovergestelde tendens vertoont, ondanks het feit dat het einde in zicht is.

Het team laat zien dat de stijging van de olieprijs in 1973 niet bijzonder hoog is vergeleken met de fluctuaties die zich sinds 1870 hebben voorgedaan (speciaal voor de VS?). Geconcludeerd wordt dat de olieprijs — afgezien van de tijdelijke fluctuaties — sinds 1880 opvallend constant is gebleven en dat zij niet zozeer wordt bepaald door *restvoorraden* of *produktiekosten* als door *regeringen* en *marktmechanismen*. Met name de marginale produktiekosten van alternatieve energievormen spelen een belangrijke rol. Het team verwacht daarom een geleidelijke terugkeer naar het historische prijsniveau. Voor steenkool en aardgas wordt wel een licht-stijgende tendens voorzien. Wat de elektriciteit betreft wordt een voortzetting van de prijsdaling voor mogelijk gehouden, voornamelijk dankzij de invoering van kernenergie. Alles bijeengenomen ziet het team de prijs van energie op lange termijn niet stijgen, hoewel een verhoging tijdens de eerstvolgende decennia niet wordt uitgesloten. De huidige energiecrisis wordt gezien als iets van voorbijgaande aard. De sociaal-economische aanpassingsprocessen en de ontwikkeling van de energietechniek worden belangrijker geacht dan de eindigheid van de voorraden. Energie krijgt in het model een constante prijs.

4.8. Grondstoffen

De beschouwingen over grondstoffen beginnen met een mild verwijt aan het adres van degenen die over dit onderwerp schreven zonder er voldoende grondig in thuis te zijn en vervolgt dan met een betoog dat in beknopte vorm wat minder overtuigend klinkt. Bij kennisname van het uitgebreide rapport over dit onderwerp vallen echter een aantal twijfels weg. We moeten hier volstaan met de beknopte vorm.

Deze komt er op neer dat de bovenste 3.000 m van onze aardkorst in mineralogisch opzicht redelijk homogeen van samenstelling is, dat vooral de bovenste 300 m in exploitatie is genomen en dan nog vooral dáár waar de aanwezigheid van grondstoffen gemakkelijk kon worden geconstateerd, en dat — wel zeer pessimistisch geschat — in die laag nog evenveel onontdekt is als er ooit ontdekt is 1). De voorraad in de bovenste 3.000 m was dus oorspronkelijk het twintigvoud van wat er nu ontdekt is. Voor mineraalsoorten, waarvan ongeveer de helft van de ontdekte voorraad al geconsumeerd is, bedraagt de resterende voorraad dus 39x de totale consumptie tot nu toe. Aldus worden — gebaseerd op het wereldverbruik in 1968 — bijv. de volgende voorraden gegeven:

ijzer : 3140 jaar
koper: 1580 jaar
lood : 1120 jaar
zink : 1166 jaar

Daarbij komt nog het volgende. Bekende reserves blijken menigmaal (veel) meer op te leveren dan gedacht werd. Paramarginale delfstoffen zijn nog niet meegerekend, d.w.z. die delfstoffen waaruit koper, mangaan, aluminium, titanium, nikkel, lood, zink enz. met de *gangbare* technologie gewonnen kunnen worden tegen kosten die minder dan de helft hoger zijn. Tenslotte zijn de voorraden onder de oceanen nog niet in rekening gebracht. Het rapport weidt voorts uit over de voorraden aan kritieke mineralen en het hergebruik van materialen.

Interessant is tenslotte het hoofdstuk waarin aan de hand

van historisch bewijsmateriaal wordt geconcludeerd, dat sinds 1880 de prijzen van de delfstoffen in de VS in wezen constant bleven, en dat de *kosten* voortdurend daalden en wel het snelste toen de vraag het snelste groeide. Deze gegevens over het land dat de meeste grondstoffen verbruikt, laten weinig heel van een grondstoffenmodel zoals van de Club van Rome, waarin de gedachten van Malthus met die van Ricardo gecombineerd worden zodanig, dat de „ondergang” van de modelvariabelen er „vanzelf” door geforceerd wordt.

Overigens komt het mij voor dat de grondstoffenbeschouwingen van het Bariloche-team staan en vallen met het constant blijven van de energiekosten.

Het model bevat dus geen delfstoffensector; de grondstoffenkosten zijn constant.

4.9. Vervuiling

Door velen wordt de toenemende milieuvervuiling, net zoals de uitputting van de delfstoffen, beschouwd als één der grootste bedreigingen van de mensheid. Het team wil de vervuiling niet bagatelliseren, maar meent dat de problemen wel tot hun juiste proporties moeten worden teruggebracht.

De consequenties van de winning van delfstoffen worden soms wat overdreven. Veel mijnbouw wordt uitgeoefend in nagenoeg onbewoonde gebieden, waarin de natuurlijke invloeden meer veranderingen aanbrengen dan de mensen. In dichter bevolkte streken kan mijnbouw soms problemen veroorzaken, die echter voornamelijk zijn te wijten aan de heersende sociaal-economische opvattingen; technisch zouden de meeste gemakkelijk te vermijden zijn.

Ook het nadeel dat mijnbouw grote hoeveelheden gesteente als afval „produceert” acht het team overdreven: men kan het gesteente ter plaatse achterlaten zonder de topografie ingrijpend te wijzigen, men kan met meer zorg uitzoeken waar wél en waar geen mijnbouw moet plaatsvinden en men kan vaak zorgen voor nieuwe vegetatie. De problemen worden niet zozeer door de mijnbouw veroorzaakt als door het werken op een nationalistische profijtbasis i.p.v. op een rationele internationale basis, aldus de Barilochevisie.

Voorts wordt erop gewezen dat er nog maar heel weinig bekend is over vervuiling en haar consequenties, dat de problemen voornamelijk gelocaliseerd zijn in de ontwikkelde landen, en dat technologie best milieuvriendelijk kan zijn (Commoner, Ridker, Syrota (2-4)): à raison van een paar procent van het BNP moet milieuvervuiling effectief te bestrijden zijn.

Voor „thermische vervuiling” wordt een uitzondering gemaakt. Hierover is weinig bekend; zij is nauwelijks tegen te gaan en zal in dichtbevolkte, hoogontwikkelde streken wel schadelijk kunnen worden. Zonne-energie kan waarschijnlijk pas op lange termijn soelaas bieden. De voorgestelde afremming van de economische groei — en dus van het energieverbruik — in de rijke landen wordt in dit verband van groot belang geacht.

Het team ziet geen onafwendbare catastrofes in de toekomst, maar wel degelijk grote risico's waartegen veel ondernomen moet en kán worden. Volgens haar schuilt het gevaar niet in technologische vooruitgang, maar in het gebruik of misbruik dat de maatschappij ervan maakt. De aard van de samenleving en haar waardestelsel zijn bepalend, zij moeten zich richten op het geestelijke en culturele leven en zich in het materiële vlak beperken tot de basisbehoeften van de mens; alleen dán kan de mens blijven(d) leven in harmonie met de natuur.

1) Van Latijns-Amerika was in 1964 nog maar nauwelijks 5% geologisch in kaart gebracht op een schaal van 1:250.000 of minder; een soort minimumvoorwaarde voor een systematisch onderzoek naar delfstoffen.

Tot zover deze beknopte weergave van het wereldmodel van de Fundación Bariloche. Uiteraard kan het werk in dit korte bestek niet voldoende recht gedaan worden, maar als deze samenvatting de lezers aanmoedigt om kennis te nemen van de originele teksten (literatuur, nr. 1) en om het verder werk van het Bariloche-team met belangstelling te volgen, heeft zij aan haar doelstelling voldaan. Laten we tenslotte de uitkomsten beschouwen.

5. Voorlopige resultaten

Tijdens het symposium werden de eerste, voorlopige resultaten getoond, uiteraard onder het nodige voorbehoud.

5.1. Zonder economische hulp

In dit geval ontwikkelen de vier regio's zich volledig onafhankelijk van elkaar (zie par. 3). De rijke landen bereiken kort na 1980 vrijwel een evenwichtstoestand:

Levensduurverwachting LE	: 73 jaar
Huizen per gezin (incl. hotels e.d.)	: 1,2
Calorieën per dag per hoofd	: 3.000
BNP per hoofd (in \$ van 1960)	: 3.600 \$
Capaciteit basisonderwijs	: 98%
Bevolking	: ca. 1.200 mln. (1960: 950 mln.)
Groeisnelheid bevolking	: 0,58% per jaar.

Zoals uiteengezet is, gaat het model ervan uit dat na het bereiken van de gewenste niveau's nog slechts een zeer geringe groei (verdubbeling consumptie per 80 jaar) hoeft plaats te vinden, o.a. door meer vrije tijd te nemen i.p.v. meer te produceren. Demografen zullen het uitgesloten achten dat de bevolkingsgroei zo snel wordt teruggebracht door gunstige levensomstandigheden als volgens het algebraïsche model geschiedt (zie ook par. 4.1.).

Voor Midden- en Zuid-Amerika toont het model een snelle stijging van voedselvoorziening en onderwijs; nog vóór 1990 wordt nagenoeg in deze basisbehoeften voorzien (3.000 cal. per persoon, per dag, 98% basisonderwijs) en de LE stijgt daardoor van 56 jaar (1960) tot 70 jaar. Maar de huisvesting is dan nog beneden peil (0,55 huis per gezin) en pas omstreeks 2020 is er één huis per gezin. In overeenstemming daarmee bereikt de groeisnelheid van de bevolking dan ook pas het Europese eindniveau van ca. 0,6% per jaar. De bevolking is dan gestegen van 208 mln. (in 1960) via 505 mln. (in 2000) tot ca. 700 mln. (in 2020). Het BNP bedraagt dan bijna \$ 1.500 per hoofd en groeit nog door om de achterstand in te lopen. Latijns-Amerika redt het dus wel, volgens dit model en *mits* de noodzakelijk geachte maatschappelijke veranderingen worden doorgevoerd en de middelen optimaal worden toegewezen.

Voor Afrika en Azië ziet het er in dit model somberder uit, vooral voor Azië omdat bijna ál het land al gecultiveerd is én omdat aangenomen is dat de kosten van landontginning steil oplopen als het onontgonnen land opraakt. Beide werelddelen ontwikkelen zich niet alleen erg langzaam, maar volgens het model zet zich ná de eeuwwisseling een uitzichtsloze teruggang in. Tengevolge van de slechte levensomstandigheden blijft de bevolking sterk groeien, in Azië 2,8 à 3% per jaar, en ten behoeve van de voedselvoorziening gaat het model fondsen onttrekken aan onderwijs en huisvesting, echter zonder succes, want het aantal calorieën loopt onverbiddeijk terug na in 2000 een maximum van 2.500 per persoon per dag bereikt te hebben. De LE, eerst opgelopen van 50 jaar in 1960 tot 64 jaar in 2000, gaat daarna weer teruglopen. De bevolking blijft echter stijgen: van 1.540 mln. (in 1960) via 4.420 mln. (in 2000) tot 8.000 mln. in 2020. Het BNP per hoofd komt niet ver boven de \$100 uit.

De Bariloche-groep gelooft niet dat wat het model na

2000 voor Azië en Afrika toont realistisch is, vooral de bevolkingsgroei niet. Als een dergelijke „collaps” eenmaal op gang gekomen is, gaan heel andere wetmatigheden gelden. Maar waar het haar om gaat, is dat deze regio's zonder hulp van buiten *niet* in een redelijke tijd op een redelijk niveau kunnen komen wat voedsel, huisvesting, onderwijs en gezondheid betreft, en dat acht ze onaanvaardbaar op sociale, politieke en morele gronden.

Jammer dat niet nagegaan is of geboortenbeperking uitkomst zou bieden.

5.2. Met economische hulp

Een tweede proefberekening is gemaakt waarin de regio der ontwikkelde landen *maximaal* 2% van haar BNP afstaat aan Afrika en Azië. Wat deze regio's hiervan krijgen is evenredig met de bevolkingsgrootte en omgekeerd evenredig met de levensduurverwachting. Aangenomen is dat de samenstelling van deze hulp (kapitaal, goederen, geld, technische assistentie enz.) wordt bepaald door *de behoeften van de betreffende regio*. De hulp begint met maximaal 0,2% van het BNP in 1980 om te stijgen tot maximaal 2% na 1990: *Ter vergelijking: de VS stelden in het kader van de Marshall-hulp destijds 2,8% van hun BNP ter beschikking; de huidige defensieuitgaven van de ontwikkelde landen worden op 4% geschat!!!*

Het effect op de rijke landen is gering: in de meeste opzichten duurt het slechts een jaar of tien, vijftien langer voordat het einde van de geprononceerde groei wordt bereikt, op een niveau dat in sommige opzichten een weinig lager ligt, bijv. in 2050:

	Met hulpverlening	Zonder hulpverlening
Calorieën p.p. p.d.	3.000	3.000
Basisonderwijs	98%	98%
Huizen per gezin	1,2	1,4
Levensduurverwachting	75,6 jaar	73,2 jaar
BNP per hoofd (\$ 1960)	4.500	4.260
Bevolking (mln.)	1.696	1.740
Idem. groei per jaar	0,54%	0,57%

Voor Afrika en Azië zijn de verschillen echter zeer groot, want het model toont nu geen „collaps” meer, maar een gestadige groei. In ruim een halve eeuw bereiken beide regio's de acceptabel geachte levensstandaard (3.000 cal. p.p. p.d., 98% basisonderwijs, 1,2 huizen per gezin, LE = 75,6 jaar, BNP per hoofd: \$1.472, resp. \$2.347).

Bij de beschouwing van deze uitkomsten moeten we allereerst in gedachten houden dat het hier om modelberekeningen gaat, en vervolgens dat het Bariloche-team van mening is dat haar model in „technologisch” opzicht — misschien is het beter om te zeggen: wat de causale verbanden betreft — *pessimistisch* is, dus *wat minder zou nog genoeg kunnen zijn*. Maar het team is in sociaal-politiek opzicht bewust en consequent *optimistisch* geweest door aan te nemen dat alle *werkelijk* noodzakelijke veranderingen om het leed in de derde wereld te verzachten *inderdaad* zullen worden doorgevoerd.

Alles bijeengenomen zou men uit het werk van de groep kunnen concluderen dat de voornaamste belemmeringen bij het verbeteren van de toestand in de Derde Wereld in die Derde Wereld zélf liggen. Zou dát haar bedoeling geweest zijn? ..

Literatuur

1. A. Herrera c.s., *Latin American World Model* (8 volumes), Fundación Bariloche, oktober 1974, Uitgegeven t.g.v. het tweede symposium over wereldmodellen door het International Institute of Applied Systems Analysis, Laxenburg.
2. B. Commoner, *Ecology and technology resources, Resources for the future*, Inc., 1972, 42 blz. 3-5.

De gevolgen van verschuivingen in de personele inkomensverdeling voor de loon- en inkomstenbelastingopbrengst

DRS. G. A. TUINIER

Door de vermindering van de inkomensongelijkheid in het jaar 1967 t.o.v. het jaar 1966 is een belastingderving opgetreden. Tot deze conclusie komt Drs. G. A. Tuinier, wetenschappelijk medewerker bij het Centraal Planbureau. De auteur heeft hiertoe een relatie afgeleid tussen enerzijds de totale belastingopbrengsten en anderzijds het totale inkomen en de ongelijkheid in de inkomensverdeling, uitgedrukt door middel van de Theilcoëfficiënt. Hij maakt hierbij een onderscheid tussen de theoretische progressiefactor en de feitelijke progressiefactor. Met behulp van de inkomensverdelingen 1966 en 1967 berekent de auteur dat de feitelijke progressiefactor lager is dan de theoretische progressiefactor. Men moet bij de eerste namelijk ook rekening houden met verschuivingen in de inkomensverdeling en de groei van het aantal belastingplichtigen. Deze belastingderving is, aldus de auteur, geheel toe te schrijven aan de verschuivingen in de personele inkomensverdeling, die zijn opgetreden van 1966 op 1967.

1. Inleiding

De progressiefactor van de inkomsten-, loon- en dividendbelasting vormt een belangrijk gegeven bij de berekening van

3. R. G. Ridker, The economy, resource requirements and pollution level, *Commission on Population Growth and the American Future*, Research Reports, Vol. 111, Population, Resources and the Environment, R. C. Ridker (ed.), 1972.
4. J. Syrota, *La pollution atmospherique*, Ann. des Mines, V-VI, 1972, blz. 1-176.
5. C. Gaspari en H. Millendorfer, *Non-economic and economic factors in societal development: the general production function*, Bijdrage aan het tweede IIASA-symposium over wereldmodellen, Baden, oktober 1974.
6. H. Millendorfer en C. Gaspari, Immaterielle und materielle Faktoren der Entwicklung. Ansätze zu einer allgemeinen Produktionsfunktion, *Zeitschrift für Nat. Ökonomie* 31, 1971, blz. 81-120.
7. H. Millendorfer en C. Gaspari, Kapital, Bildung, Struktur in der längerfristigen Entwicklung, Österreich 1918-1980, Forschungsbericht d. Studiengruppe f. Internat. Analysen, gepubliceerd onder de titel *Prognosen für Österreich*, Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1973.
8. O. Rademaker, Het wereldmodel van de Fundación Bariloche, par. 4.3, *Rapport U35 van de projectgroep Globale Dynamica*, TH Eindhoven, Postbus 513, 11 oktober 1974.

O. Rademaker

de jaarlijkse begrotingsruimte. Onder deze grootte wordt verstaan het quotiënt van de relatieve verandering in de inkomsten-, resp. loon- en dividendbelasting bij ongewijzigd fiscaal regime en de relatieve verandering in het belastbaar inkomen in een bepaald jaar. De grootte van deze progressiefactor wordt onder meer beïnvloed door verschuivingen in de personele inkomensverdeling 1).

Gezien de betekenis van deze invloed voor de begrotingsruimte wordt hieronder een relatie afgeleid, met behulp waarvan de gevolgen van een gewijzigde inkomensverdeling voor de belastingopbrengst kunnen worden vastgesteld. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de theoretische progressiefactor en de feitelijke progressiefactor. Onder het eerste begrip wordt verstaan een elasticiteit, gebaseerd op een stijging van het belastbaar inkomen met één procent voor alle inkomensstrekkers. De feitelijke progressiefactor is de elasticiteit, gebaseerd op de feitelijke mutaties van de belastbare inkomens.

Op grond van de meest recente inkomensverdelingen 1966 en 1967 konden deze grootheden worden vastgesteld. De relatie waarmee dit mogelijk bleek, is afgeleid in par. 2. In par. 3 worden de bovengenoemde progressiefactoren gekwantificeerd en wordt vervolgens de invloed van een gewijzigde inkomensverdeling op de belastingopbrengst berekend.

2. Theoretische afleiding

Veronderstel dat een inkomensverdeling is gegeven, waarvan de volgende grootheden bekend zijn:

N_j = aantal belastingplichtigen in inkomensklasse j
($j = 1, \dots, k$)

Y_j = het totale inkomen in inkomensklasse j

B_j = opbrengst loon- en inkomstenbelasting in inkomensklasse j

$N = \left(\sum_{j=1}^k N_j \right)$ = totaal aantal belastingplichtigen

$Y = \left(\sum_{j=1}^k Y_j \right)$ = het totale inkomen

$B = \left(\sum_{j=1}^k B_j \right)$ = totale loon- en inkomstenbelastingopbrengst

$b = \left(\frac{B}{Y} \right)$ = gemiddelde belastingdruk

1) Zie ook N. Wellink, Sensivity of Personal Tax Revenue, *National Tax Journal*, Vol. 27, 1974, blz. 357.

$$b_j = \left(\frac{B_j}{Y_j} \right) = \text{belastingdruk in inkomensklasse } j$$

De ongelijkheid van deze inkomensverdeling wordt uitgedrukt door middel van de Theilcoëfficiënt 2):

$$I_k = \sum_{j=1}^k \frac{Y_j}{Y} \ln \left(\frac{Y_j/N_j}{Y/N} \right), 0 \leq I_k \leq \ln \left(\frac{N}{N_k} \right) \quad (1)$$

De ondergrens van I_k wordt bereikt bij volledige gelijkheid van de inkomensverdeling. De bovengrens geldt indien de inkomens zo ongelijk mogelijk zijn verdeeld.

Voorts wordt verondersteld dat er een semi-logaritmisch verband bestaat tussen de belastingdruk naar inkomensklasse en het gemiddelde inkomen per inkomensklasse. Aldus geldt:

$$b_j = \beta \ln \left(\frac{Y_j}{N_j} \right) + \gamma \quad (2)$$

Sommatie van (2) over alle inkomensklassen leidt tot:

$$B = \sum_{j=1}^k B_j = \sum_{j=1}^k \left[\beta Y_j \ln \left(\frac{Y_j}{N_j} \right) + \gamma Y_j \right] \quad (3)$$

$$= \Sigma \beta Y_j \ln \left(\frac{Y_j}{N_j} \right) + \gamma Y$$

Vervolgens formuleren we deze vergelijking zodanig dat de Theilcoëfficiënt in vergelijking (3) kan worden gesubstitueerd. De berekening luidt:

$$B = \sum_{j=1}^k \beta Y_j \ln \left(\frac{Y_j}{N_j} \right) + \gamma Y \quad (4)$$

$$= \beta Y \sum_{j=1}^k \left[\frac{Y_j}{Y} \ln \left(\frac{Y_j}{N_j} \right) + \frac{Y_j}{Y} \ln \left(\frac{Y}{N} \right) \right] + \gamma Y$$

$$B = \beta Y \cdot I_k + \beta Y \ln \left(\frac{Y}{N} \right) + \gamma Y$$

$$= \beta Y I_k + \beta Y \ln Y - \beta Y \ln N + \gamma Y$$

Tenslotte wordt vergelijking (4) uitgedrukt in relatieve mutaties:

$$\Delta B = \beta Y \Delta I_k + \beta I_k \Delta Y + \beta \ln Y \Delta Y + \beta \Delta Y - \beta \ln N \Delta Y + \gamma \Delta Y \quad (5)$$

$$\Delta B = (\beta I_k Y + \beta Y \ln Y - \beta Y \ln N + \gamma Y) \frac{\Delta Y}{Y} + \beta Y \Delta I_k + \beta \Delta Y$$

$$\frac{\Delta B}{B} = \frac{\Delta Y}{Y} + \frac{\beta}{b} I_k \frac{\Delta I_k}{I_k} + \frac{\beta}{b} \frac{\Delta Y}{Y}$$

$$\frac{\Delta B}{B} = \left(1 + \frac{\beta}{b} \right) \frac{\Delta Y}{Y} + \left(\frac{\beta}{b} I_k \right) \frac{\Delta I_k}{I_k}$$

In bovenstaande berekening is de invloed van een mutatie van het aantal belastingplichtigen op de belastingopbrengst buiten beschouwing gelaten. Men kan aantonen dat bij gelijkblijvende inkomensverhoudingen een mutatie van het aantal belastingplichtigen leidt tot eenzelfde mutatie van de belastingopbrengst.

De coëfficiënten $\left(1 + \frac{\beta}{b} \right)$ en $\left(\frac{\beta}{b} I_k \right)$ uit vergelijking (5)

zijn partiële elasticiteiten die als volgt kunnen worden geïnterpreteerd. Een inkomensstijging van 1% voor alle be-

lastingsplichtigen leidt tot een stijging van de belastingopbrengst van $\left(1 + \frac{\beta}{b} \right)\%$. Deze grootheid wordt aangeduid als

de theoretische progressiefactor van de loon- en inkomstenbelasting. De laatste coëfficiënt geeft weer dat de verschuiving van de inkomensverdeling, overeenkomend met een daling van de Theilcoëfficiënt van 1%, leidt tot een belastingderving van $\left(\frac{\beta}{b} I_k \right)\%$.

3. De kwantificering van de theoretische en de feitelijke progressiefactor van de loon- en inkomstenbelasting

Met behulp van de inkomensverdeling 1966 kunnen zowel β en b , alsmede I_k worden bepaald. De coëfficiënt β werd via de methode der kleinste kwadraten berekend. Daarbij werden de variabelen per inkomensklasse gewogen naar het relatieve aandeel van de belastingopbrengst per inkomensklasse in de totale belastingopbrengst. Het schattingsresultaat luidt:

$$b_j = 0,150 \ln \left(\frac{Y_j}{N_j} \right) - 1,28 \quad R^2 = 0,997 \quad (6)$$

(20%) (2,5%)

Uit dezelfde inkomensverdeling kon worden afgeleid dat de gemiddelde belastingdruk b en de Theilcoëfficiënt I_k gelijk zijn aan resp. 0,156 en 0,384. Na substitutie van beide grootheden luidt relatie (5) als volgt:

$$\frac{\Delta B}{B} = 1,96 \frac{\Delta Y}{Y} + 0,37 \frac{\Delta I_k}{I_k} \quad (7)$$

Uit deze relatie blijkt dat de theoretische progressiefactor van de loon- en inkomstenbelasting voor 1966 gelijk is aan 1,96. Dit resultaat wil zeggen dat bij een individuele inkomensstijging met 1% het effect op de belastingopbrengst 1,96% bedraagt. De feitelijke progressiefactor is evenwel lager, omdat hierbij de verschuivingen in de inkomensverdeling en de groei van het aantal belastingplichtigen in aanmerking dienen te worden genomen. Op grond van de meest recente inkomensverdeling 1967 is vast te stellen dat de mutatie van de Theilcoëfficiënt en de mutatie van het aantal belastingplichtigen ten opzichte van 1966 resp. - 3,1% en 0,0% bedragen. De stijging van het gemiddelde inkomen ten opzichte van 1966 bedraagt 8,3%.

Op basis van deze gegevens volgt voor de feitelijke progressiefactor:

$$\frac{(8,3 \times 1,96) + (0,0 \times 1) + (- 3,1\% \times 0,37)}{8,3} = 1,82.$$

Wordt vervolgens de theoretische progressiefactor vergeleken met de feitelijke progressiefactor, dan blijkt dat bij een inkomensstijging van 8,3% een belastingderving van ruim 1% is opgetreden. Deze belastingderving is geheel toe te schrijven aan verschuivingen in de personele inkomensverdeling die zijn opgetreden van 1966 op 1967.

Tenslotte zijn, bij wijze van voorbeeld, de gevolgen voor de belastingopbrengst berekend in geval van een niet-procentuele inkomensstijging. Verondersteld wordt een inkomensstijging in de vorm van een vast bedrag, overeenkomend met één procent van het gemiddelde inkomen. Uitgaande van de inkomensverdeling 1966 kan worden berekend, dat als gevolg van deze inkomensherverdeling de

2) H. Theil, *Economics and information theory*, Studies in mathematical and managerial economics, vol. 7, 1967, Amsterdam, par. 4, blz. 99.

De werkloosheid en haar „vaste kern” (II)

DR. W. DREES SR.

Vorige week besteedde Dr. W. Drees Sr. aandacht aan de sociale zekerheid en de gevolgen hiervan op de werkloosheid. In deze tweede en tevens laatste aflevering worden er ter verduidelijking enige voorbeelden gegeven. Verder gaat de auteur in op de problematiek rond de buitenlandse arbeiders. Hij komt hierbij tot de conclusie dat het voor de bestrijding van de werkloosheid van zeer groot belang is, dat de bestaande werkgelegenheid door Nederlanders wordt benut. Wanneer men hierin slaagt zal blijken, dat verreweg het grootste gedeelte van de „vaste kern” niet „vast” behoeft te blijven. Verder zal men, aldus de auteur, er vooral voor moeten zorgen, dat de wijze van toepassing van de sociale zekerheid niet tot schadelijke maatschappelijke gevolgen zal leiden.

Het Waterweggebied

Een persbericht 1) van vorig jaar had de interessante kop: „Werkbezoek-Den Uyl. Tienduizend open arbeidsplaatsen in Waterweggebied”. Daaronder leest men dan: in Rijnmond en Dordrecht en omgeving is werk voor 10.000 mensen in de metaal en petrochemische industrie. Dit heeft NVV-districtsbestuurder Van der Veer woensdag verklaard tijdens een werkbezoek van premier Den Uyl aan het Waterweggebied. Het zou m.i. de premier, die voortdurend hoort van stijgende werkloosheid, als muziek in de oren.

Theilcoëfficiënt daalt met 1,8%. De belastingderving die hierdoor ontstaat bedraagt volgens vergelijking (7) $0,37 \times 1,8 = 0,67\%$.

Conclusie

Uit de bovenstaande berekeningen kan men concluderen dat belastingderving als gevolg van een vermindering van de inkomensongelijkheid zich reeds in het verleden heeft voorgedaan. Door het huidige inkomensnivellerende beleid is dit verschijnsel opnieuw actueel. Het ontbreken van statistische gegevens omtrent inkomensverdelingen over de laatste jaren maakt het echter onmogelijk hierover een uitspraak te doen.

Met de bovenstaande analyse is echter aangetoond dat op eenvoudige wijze de invloed van een gewijzigde inkomensverdeling op de belastingopbrengst is vast te stellen.

G. A. Tuinier

hebben moeten klinken. Helaas, er volgden andere geluiden.

„Het grote aantal buitenlanders geeft aanleiding tot problemen, niet alleen in de woonsfeer, maar ook in de sfeer van de bedrijven. Dit leidt tot het vertrek van goede werknemers”, aldus de districtsbestuurder. Deze bespreekt verder de noodzakelijkheid de scheepsbouw aantrekkelijker te maken voor de werknemers en dan komt er een opmerkelijke passage:

„Ook onder meer door toeslagen zodat de lonen voldoende uitkomen boven de sociale uitkeringen. Deze uitkeringen zijn in sommige gevallen een struikelblok, omdat ze zijn afgestemd op het vroegere hogere loon”.

De sociale uitkeringen zijn z.i. een struikelblok voor het verkrijgen van Nederlandse werknemers en dan vragen de ondernemers om buitenlandse arbeiders, waartegen de Nederlandse arbeiders bezwaar maken.

Zijn toeslagen door de werkgever op het loon een oplossing? Ze zouden niet alleen kunnen worden toegekend aan nieuw aangeworven Nederlandse arbeiders, maar zouden dadelijk over de hele linie worden geëist en zouden dan ook voor de buitenlanders moeten gelden. De kosten voor de ondernemingen zouden daardoor aanzienlijk hoger worden en zouden mogelijk tot verliezen leiden. Bij ontslag zouden de uitkeringen ook over de toeslag moeten worden gegeven, wat dan nieuwe tewerkstelling tegen contractloon nog weer bezwaarlijker zou maken. De moeilijkheid zit juist in het berekenen van het percentage der uitkeringen en dan niet naar de algemeen geldende contractlonen, maar naar wat men, om welke reden ook, daarboven heeft verdiend.

Hoogovens en Amsterdam

Onlangs konden we ook kennisnemen van een uiteenzetting 2) van een directeur van Hoogovens, Dr. Albrecht, over de werkgelegenheidskwestie. Ook hij is, evenals de districtsbestuurder die ik citeerde, een progressief man; hij is lid van de PvdA. Hoogovens verwacht tot 1980 door ca. f. 250 mln. te investeren in machines en computers 1.000 à 1.200 ongeschoolde arbeiders te kunnen vervangen. Dit betekent schade voor de werkgelegenheid zoals premier Den Uyl nu vreest van diepte-investeringen. Op deze diepte-investeringen werd overigens eerder door de regering aangedrongen omdat vermindering van de behoefte aan ongeschoolden wenselijk werd geacht. De plaatsen zouden in hoofdzaak toch niet door Nederlanders worden bezet. Hoogovens gaat juist weer 650 gastarbeiders meer aantrekken, terwijl met instemming van de ondernemingsraad 500 Spanjaarden zul-

1) Zie: *NRC Handelsblad*, 18 november 1974.

2) Zie: *Het Parool*, 25 november 1974.

len worden aangeworven ter vervanging van eenzelfde aantal buitenlandse arbeiders, die teruggaan.

Dr. Albrecht wijst erop, hoe de ontwikkeling van het onderwijs, die ik reeds besprak, de verhouding tussen vraag en aanbod ten aanzien van arbeiders fundamenteel heeft gewijzigd. Vroeger had 90% van de arbeiderskinderen enkel lagere school, nu is dit slechts 10%. Bovendien wordt het aantal leerlingen op lagere en middelbaar-technische scholen steeds minder en gaan steeds meer jonge mensen de kant op van de „witte boorden“, van administratieve arbeid, waarin de computers juist veel werk vervangen. Moeilijkheden dus om ongeschoolden te verkrijgen; ook die ongeschoolden, die — zoals vroeger — geschikt zouden zijn om in de praktijk voor bepaalde functies te worden geschoold.

Dr. Albrecht deelde mee dat Hoogovens in één jaar f. 1 mln. aan wervingsacties had besteed. In totaal zijn 2.000 man geworven, waarvan 650 buitenlanders en slechts 250 Nederlanders buiten Noord-Holland. In Noord-Holland werden nog wel arbeiders uit Alkmaar aangetrokken, maar nauwelijks uit de Zaanstreek en Amsterdam. En dat, terwijl Amsterdam meer dan 10.000 werklozen heeft!

Op verzoek van de regering wilde men een proef nemen met een beperkt aantal Surinamers om te zien of voor hen speciale begeleiding nodig was. Slechts de helft van het beperkte aantal, dat gevraagd werd, kwam beschikbaar, hoewel de Bijlmermeer door de Schipholweg een goede verbinding met IJmuiden heeft.

Intussen is de situatie in zoverre veranderd dat ook Hoogovens werktijdverkorting overweegt, terwijl juist meer Nederlandse arbeiders zich aanmelden. Uiteraard blijven toch vele plaatsen door buitenlanders bezet.

Den Haag

Een kleiner voorbeeld, dat men als een steekproef zou kunnen beschouwen. De Habo, in feite een gemeentelijke onderneming in de vorm van een naamloze vennootschap, is belast met het leggen van buizen voor water, riolering, gas, en kabels voor elektriciteit. Er waren arbeiders nodig voor het graven van sleuven in een nieuwe wijk. De Habo, blijkbaar denkend aan opgedane ervaringen, vroeg maar direct Turken. Dat vond het Gewestelijk Arbeidsbureau te pessimistisch. Er stonden, meende men, genoeg grondwerkers en arbeiders uit de tuinbouw als werkloos ingeschreven, die dit werk zouden kunnen verrichten. Er werden 52 opgeroepen: 7 lieten niets van zich horen, 2 meldden zich ziek, van de 43 overigen waren tenslotte slechts 4 bereid het werk te aanvaarden. De anderen hadden allerlei excuses, ze hadden juist beter werk in het vooruitzicht, de afstand van woning naar werk was te groot (hoewel in dezelfde stad) enz. Wat het gevolg hiervan was voor hun uitkering, meldde het bericht niet. Voor de 7, die niet eens antwoord gaven, zal die wel zijn ingetrokken. Hier was duidelijk fraude in het spel. Ze waren uitkering blijven trekken terwijl ze weer werkten.

Fraude speelt bij de moeilijkheden een kleinere rol dan andere factoren, maar is toch niet te onderschatten. Oud-minister Roolvink deelde mee dat tijdens zijn ministerschap van de arbeiders, die opgeroepen werden voor aanvullend werk, 20% deed weten dat ze juist werk hadden gevonden. Het kan voor enkelen waar zijn geweest, maar er zou een wonder gebeurd moeten zijn als zovelen juist op dat ogenblik ander werk hadden gekregen. Er is bijna geen controle. Die kan er ook moeilijk bij voortdurend zijn. Het gehate „stempelen“ uit de crisisjaren, het dagelijks zich moeten melden, is terecht afgeschaft. Van te meer belang is, strakter dan tot nu toe geschiedt, het vasthouden aan de eis, dat beschikbaar werk als „passende arbeid“ wordt aanvaard. En fraude, waarvan bijv. bij een oproep blijkt, moet worden bestraft. De Sociale Verzekeringsraad heeft echter ge-

klaagd, dat officieren van justitie dikwijls niet tot vervolging bereid zijn.

Nog een enkel zeer sprekend voorbeeld (28-12-1974) uit een kleinere plaats. Er zouden vele te geven zijn.

Gouda

De Kamer van Koophandel voor Gouda en omstreken meldt uit verscheidene bedrijfstakken klachten over een tekort aan personeel. De scheepsbouw in dit gebied, die veel orders krijgt in samenhang met het boren op zee, zou „een schreeuwend tekort“ aan vakmensen hebben.

Een Schoonhovens bedrijf, dat sportkleding vervaardigt, heeft dit jaar in België een vestiging gesticht, met 110 werknemers. 40% van de productie is daarheen overgebracht. De machinefabrieken slagen er niet in personeel aan te trekken, dat ten dele nodig is geworden wegens verkorting van de arbeidstijd. Ongeveer hetzelfde geldt voor de speelgoed-industrie.

Gouda Vuurvast (aardewerk) heeft in 1974 zijn productiecapaciteit niet ten volle kunnen benutten door een voortdurend tekort aan arbeiders. Voor de vleeswaren-industrie kon geen personeel worden gevonden.

Slechts in enkele gevallen is aan te nemen dat het, bijv. in de scheepsbouw, gaat om functies waarvoor een tekort bestaat aan hiervoor geschoolde arbeiders. Helaas blijkt ook de neiging zich beschikbaar te stellen voor herscholing meestal gering.

Dordrecht

Dordrecht is reeds genoemd als onderdeel van het Waterweggebied, waar een groot aantal arbeidsplaatsen open is. Het verdient speciale vermelding na wat we onlangs vernamen uit een televisie-uitzending, waarbij aan minister Boersma vragen werden gesteld over de oorzaken van de geschetste situatie. Een vertegenwoordiger van een Dordts bedrijf deelde mee dat 2.400 arbeiders werden gevraagd, klaarblijkelijk niet alleen speciaal geschoolden. Een wervingscampagne in het land leverde geen resultaat op zodat men besloot in Engeland te gaan werven. Men kon goede huisvesting aanbieden. Engelsen bleek men te kunnen krijgen, zelfs Engelse arbeiders, die werk hadden. De antwoorden van minister Boersma op de vraag waarom, ondanks grote werkloosheid, geen Nederlandse arbeiders zich beschikbaar stelden, zullen weinigen bevredigd hebben. Mensen hebben nu eenmaal hun rechten. Het is ook niet wenselijk dat arbeiders uit het Noorden of Oosten naar het Westen komen. Liever moeten bedrijven zich vestigen, bijv. bij Delfzijl. Men heeft echter niet getracht speciaal arbeiders uit het Noorden of Oosten te verkrijgen, maar wilde ook mensen uit de randstad aantrekken, waarin het aantal werklozen groot is. Een bedrijf kan om velerlei redenen speciaal in het Waterweggebied de beste mogelijkheden vinden.

Gastarbeiders uit EG

Dit geval heeft intussen een zeer bijzondere betekenis, omdat men zich nu niet tot buitenlandse arbeiders heeft gewend, voor wie een werkvergunning van de regering nodig is, maar tot arbeiders uit een bij de EG aangesloten land. Ze kunnen, zonder toestemming van de regering, met hun gezinnen hierheen komen als ze er werk vinden. Het toch reeds heel voorzichtige streven van de regering om de komst van buitenlandse arbeiders te beperken, gaat daardoor haar betekenis gedeeltelijk verliezen.

In de *Internationale Spectator* 3) had ik reeds gewezen

3) Zie: *Internationale Spectator*, 8 oktober 1974.

De „middelbare waarde”

De middelbare waarde van een aantal grootheden

X_i ($i=1, \dots, n$) wordt gegeven door $\sqrt{\frac{\sum X_i^2}{n}}$. Beter

kon ik schrijven „werd gegeven”, want het begrip „middelbaar” is in de statistiek geheel in onbruik geraakt. Eigenlijk wel jammer, want het is zeker niet onpraktisch. Maar tegenwoordig werkt men met „het tweede moment” m_2 van de grootheden X_i (algemeen geformuleerd:

$$m_2 = \frac{\sum X_i^2}{n}$$

De wortel uit het tweede moment werd dus middelbare waarde genoemd, een uitdrukking die kort is, gemakkelijk te onthouden (een soort vervolg op „gemiddelde waarde”), minder lang dan „kwadratisch gemiddelde van ...” en zeker minder lelijk dan „root mean square” in Nederlandse tekst.

Een simpel voorbeeld. Bij de analyse van voorspellingen versus realisaties gebruikt het Centraal Planbureau

de grootheid $\sqrt{\frac{\sum (V-R)^2}{n}}$ = $\sqrt{\frac{\sum F^2}{n}}$, waarin

V = voorspelling, R = realisatie en F = voorspellings-

fout. Deze grootheid is „de wortel uit het tweede moment van de voorspellingsfouten” of, zo men wil, „het kwadratisch gemiddelde van de voorspellingsfouten”. Welnu, dan zeg ik liever „de middelbare voorspellingsfout”. Edoch, gesteld dat men het in gezaghebbende kringen hiermee eens zou zijn, hoe voer je zo iets in?

Het woord „middelbaar” is afkomstig uit de foutentheorie van meer dan een halve eeuw geleden 1). Onder de middelbare fout van n waarnemingen X_i van één

object verstond men $\sqrt{\frac{\sum (X_i - \bar{X})^2}{n}}$, hetgeen tegen-

woordig standaardfout heet.

Er is in dit verband nog een ander antiek begrip: de „waarschijnlijke fout”. Dat is die afwijking van het gemiddelde \bar{X} die door de helft van de fouten wordt overtroffen. In het geval van een normale verdeling is de waarschijnlijke fout gelijk aan 0,6745 maal de standaardfout. Het gebruik ervan had wel een zekere ratio: men heeft — losjes gezegd — evenveel kans om binnen dan wel buiten het opgegeven betrouwbaarheidsinterval te zitten. Maar 't is vieux jeu.

J. H. C. Lisman

1) W. de Sitter, *Inleiding tot de methode der kleinste kwadraten*, (bewerkt door C. de Jong), Leiden, 1914.

op de waarschijnlijkheid dat Italianen, als ze eenmaal bemerkten hoeveel beter hier de lonen en de sociale voorzieningen zijn dan in hun land en dat ze hun gezinnen mogen meebrengen, wat Zwitserland niet toestaat, waarschijnlijk in snel toenemende aantallen gehoor zullen geven aan de wervingsacties, die van de zijde van Nederlandse werkgevers reeds in Italië worden gevoerd. Inmiddels is ook Ierland aan de beurt gekomen. O.a. zijn Ierse meisjes hierheen gehaald, toen Nederlandse meisjes, ondanks de vele werklozen ook onder deze groep, niet beschikbaar waren. Engeland, Ierland en Italië kunnen ernstige problemen opleveren, waarbij de toestroming van Surinamers nog de kleinere moeilijkheid zou kunnen blijken.

In mijn artikel in de *Internationale Spectator* heb ik erop gewezen dat de regering in de EG erop moet aandringen, dat uitzondering op de vestigingsvrijheid moet kunnen worden gemaakt, indien in een land werkloosheid van betekenis heerst. Men zal, blijkens het communiqué over de onlangs gehouden Parijse topconferentie, de regeling van het personenverkeer tussen de landen nog eens bespreken. Dit moment moet worden aangegrepen. Wel is het ongetwijfeld de bedoeling geweest in het algemeen dat verkeer nog te vergemakkelijken, maar wil men niet geheel machteloos komen te staan inzake de werkloosheidskwestie, dan moet op dit punt een voorbehoud kunnen worden verkregen.

De situatie is reeds nu ernstiger dan ik nog kort geleden vermoedde. Op 8 januari jl. werd medegedeeld dat in Den Haag, ondanks de toenemende werkloosheid, het aantal buitenlandse arbeiders niet daalde en dat van de 14.000 buitenlanders er 6.000 uit de EG afkomstig waren en dus on-aantastbaar zijn. Het is verwonderlijk dat bij alle bezorgdheid, die ten aanzien van de werkloosheid aan de dag wordt gelegd, dit punt zo weinig de aandacht trekt.

Niet-EG-gastarbeiders

Wat de reeds aanwezige niet uit de EG afkomstige gastarbeiders betreft, moet men trachten hen te vervangen door Nederlanders, wil men de werkloosheid werkelijk krachtig bestrijden. Dit is niet in de geest van vele kamerleden. Met de royaliteit, die dikwijls wordt betracht op een bepaald punt — zonder dat men hiervan de consequenties voor het geheel overweegt — dringt men aan, niet alleen op het laten blijven van wie reeds met een werkvergunning in ons land vertoeven, maar ook op het liberaliseren van het verblijf van duizenden, die in strijd met de bepalingen hierheen zijn gekomen zonder vergunning. Men voelt zich bezwaard over de omstandigheden waaronder ze leven — wat een gevolg is van hun eigen beslissing —, maar laat het milieu-bederf, dat optreedt door overbevolking in bepaalde wijken van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, vanwege het grote aantal van buitenlandse arbeiders en Surinamers, buiten beschouwing, evenzeer als de werkloosheid, waarover men zich op andere momenten ongerust maakt.

Met het aantrekken van buitenlandse arbeiders is men begonnen toen de arbeidsmarkt hier krap was. De gedachten gingen toen in het algemeen uit naar een tijdelijk verblijf van alleenstaanden of van gezinshoofden, die bereid waren hier enige tijd zonder hun gezinnen te verblijven om een groter inkomen te verwerven. Nu is er sprake van gezinshereniging op grote schaal, met verstrekkende consequenties op verschillende terreinen, in de eerste plaats huisvesting en onderwijs. Redelijkheid en menselijkheid moeten worden betracht bij onze maatregelen, maar men moet er toch op aansturen dat geleidelijk de buitenlandse arbeiders teruggaan. Aan een deel van wie illegaal hier verblijven als nog een vergunning te verlenen, zoals de bewindslieden van

Justitie willen, zou een begin zijn van nieuwe moeilijkheden, want de aandring tot uitbreiding van die legalisatie zou hierdoor in de hand worden gewerkt.

Het gaat mij in dit artikel in het bijzonder om het terugdringen van de werkloosheid, mede doordat Nederlandse arbeiders de plaatsen gaan innemen, die nu door buitenlanders worden bezet. Daarnaast geldt echter, behalve wat ik hierboven reeds aan bezwaren opsomde, een morele factor. Het werken hier moge voor de buitenlanders tijdelijk een materiële verbetering betekenen, het feit dat ze speciaal gevraagd worden voor werk dat, hetzij het karakter van ongeschooldheid, hetzij om andere redenen, door Nederlandse arbeiders als minder aantrekkelijk wordt beschouwd, schept in wezen een kasten-systeem, waarbij zij de lagere kaste vormen. Dat weerhoudt Nederlandse arbeiders nog te meer van aanvaarding van dit werk. Het zal op den duur door de gastarbeiders, als men ze hier laat blijven, niet worden verdragen. Ze zullen dan terecht ook andere taken willen vervullen. Er zouden zich waarschijnlijk verschillende groepen vormen, die lange tijd een apart element in onze samenleving zouden blijven, zoals de Zuid-Molukkers en naar we moeten vrezen een groot deel van de Surinamers.

Bestrijding der werkloosheid

Maar nu terug naar de bestrijding der werkloosheid. Daarbij kunnen twee problemen worden onderscheiden. Hoe kan bereikt worden dat bestaande werkgelegenheid door Nederlanders wordt benut? En hoe kunnen nieuwe arbeidsplaatsen worden verkregen? Het laatste is allereerst een economisch vraagstuk, al spelen sociale factoren daarbij ook een rol. Het eerste is van sociale en psychologische aard. Ik bespreek hier alleen het eerste, dat toch al meer dan de helft van het aantal werklozen betreft. Verreweg het grootste gedeelte van de „vaste kern”, die niet vast behoefte te blijven.

Ik ben me bewust dat het politiek zeer gevoelig ligt. De moeilijkheid, die hier moet worden overwonnen, is niet dat een groot deel van de Nederlandse arbeiders werkschuw zou zijn en liever steun trekken dan arbeidsloon ontvangen. Het tegendeel wordt vaak duidelijk door de hardnekkige en hartstochtelijke wijze, waarop niet alleen vakverenigingen, maar ook de betrokken personeelsleden zich verzetten wanneer bij een bedrijf door inkrimping of opheffing ontslagen dreigen. Aan werk, dat men blijvend dacht te kunnen doen, tracht men zich vast te klampen. Het gaat erom weerstanden te overwinnen, die optreden wanneer men na ontslag staat voor de vraag of men ander werk zal aanvaarden. Dan kunnen bezwaren rijzen tegen werk waarvoor een lager opleidingsniveau voldoende zou zijn geweest, tegen ongeregelde arbeid, bijv. ploegendienst, tegen werk op grote afstand van huis (laat staan werk waarvoor men naar een andere plaats zou moeten verhuizen) en tegen werk dat men vuil of zwaar acht. De bereidheid om iets anders aan te pakken, kan nog worden verminderd als de baan vermoedelijk slechts tijdelijk zal zijn. En dan komt de vraag in hoeverre de werkloosheidsuitkeringen weigering in bepaalde gevallen mogelijk maken, eventueel bevorderen. Beslissend kan zelfs zijn, zoals ik heb uiteengezet, dat de uitkering gelijk is aan of hoger dan het normaal te verwachten loon. De moeilijkheden moeten zoveel mogelijk uit de weg worden geruimd.

Status

Allereerst is het nodig dat elk begrip van „status”, zoals dat ook in de arbeidersklasse ten aanzien van verschillende soorten van werk bestaat, verdwijnt. De mens moet worden gewaardeerd naar zijn persoonlijkheid, eventueel naar de wijze waarop hij zijn werk verricht, niet naar de aard van dat werk. Men zal moeten gaan inzien dat, zoals ik in het

begin schreef, de toenemende kloof tussen opleiding en peil van te verrichten werk zeer velen zal noodzaken werk te doen, dat minder opleiding eist dan ze hebben gevolgd. Het kan zijn dat dit zal bijdragen tot verkleining van verschillen in beloning, zodat althans het geldelijke nadeel niet te groot wordt.

Passende arbeid

Bij het begrip „passende arbeid” zullen meer criteria moeten gelden dan het niveau van het werk. Bij de toegezegde nadere bezinning hierover zal men er goed aan doen de duur van de werkloosheid en de vooruitzichten op het werk, dat de arbeider heeft, bij voorkeur mede in aanmerking te nemen. Ook de vraag, wie beoordeelt of een weigering door de arbeider gerechtvaardigd is, zal een andere regeling eisen.

Voor dit alles zal in overleg tussen de regering en de organen van het bedrijfsleven, vooral de vakbeweging, een oplossing moeten worden gezocht. Daarbij zal men ook de kwestie van de werkloosheidsuitkeringen moeten bezien om te verhinderen dat ze, zoals ik van een vakbondsbestuurder aanhaalde, een struikelblok zouden zijn voor het aanvaarden van werk.

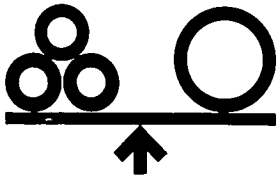
Uitkeringen

Niemand zal willen tornen aan de geldende percentages. Een andere vraag is of het verantwoord is uitkeringen vast te stellen, die gelijk zijn aan het loon of boven contractlonen uitgaan. Wil men rekening blijven houden met uitkeringen naar lonen, die door bijzondere omstandigheden, zelfs door overwerk, boven het contractloon uitgingen, dan zal aanvaarding van werk op normale lonen onmogelijk zijn. Moet dan een toeslag worden gegeven? Dit kan niet worden verwacht van de werkgever. Dit is een gedachte waarvan ik op de bezwaren heb gewezen, maar een tijdelijke toeslag als werkloosheidsuitkering boven het loon, zoals nu reeds in bepaalde gevallen suppletie mogelijk is, zou denkbaar zijn. Met name wanneer men niet wil aanvaarden, wat ik als een juist beginsel zie, dat voor beroepen, die vallen onder collectieve contracten de werkloosheidsuitkeringen worden berekend in percentages van de contractlonen.

Verantwoordelijkheid

De organen, die tenslotte hebben te beoordelen of „passende arbeid” is geweigerd en daar de consequenties uit hebben te trekken, zullen wel minder lijdelijk moeten zijn dan nu gerechtvaardigd schijnt te worden geacht.

De regering kan overigens niet, zoals ze bij de kamerdebatten heeft gedaan, volstaan met verwijzing naar de verantwoordelijkheid van die organen. Zij zelf blijft verantwoordelijk voor het geheel, in de eerste plaats voor de activiteit der arbeidsbureaus. Zouden bestaande andere organen, waarop de regering geen rechtstreekse greep heeft, niet bevredigend werken, dan zou zij het initiatief moeten nemen tot een andere regeling. Zij heeft te kennen gegeven dat het geheel van de organisatie der sociale verzekering zal worden bekeken, maar dat een algemene wijziging daarvan zeker niet in de loop van deze parlementaire periode kan worden verwacht. Dat is, gezien de ingewikkeldheid der materie begrijpelijk, maar het mag er niet toe leiden dat men de regeling inzake de werkloosheid niet aanpakt, als dat nodig blijkt. Overweging van herziening der beroepsregeling is, meen ik, dan ook toegezegd. Over het begrip „passende arbeid” zal men zich bezinnen. Het moet, zei minister Boersma in de Tweede Kamer, in een volgende nota inzake de werkloosheid, nader worden uitgediept. Men zal vrij diep moeten graven.

Recente ontwikkelingen op het gebied van de Europese bankwetgeving

DRS. A. D. DE JONG*

De Europese Commissie heeft in december jl. een voorstel bij de minister-raad ingediend, dat beschouwd kan worden als een eerste stap op weg naar een Europese bankwet 1). Daarnaast zijn ook nog twee andere voorstellen gedaan, namelijk met betrekking tot de instelling van een Contactcomité en met betrekking tot de uitbreiding van de taken van het Europese Fonds voor monetaire samenwerking 2). Beide laatste voorstellen hangen nauw samen met de recente ontwikkelingen op de Eurovaluta- en kapitaalmarkten, en zijn gericht op enerzijds de coördinatie van de politiek van de lidstaten ten aanzien van de financiële stabiliteit (solvabiliteit, liquiditeit) van kredietinstellingen, met name Eurobanken, en anderzijds op de coördinatie van de politiek van de monetaire autoriteiten op de valuta- en kapitaalmarkten.

In aansluiting op eerdere artikelen over de Europese bankwet 3), waarin meer algemeen is gesproken over de ontwikkeling naar een Europese bankwet, zal in dit artikel het nu gepubliceerde voorstel van de Commissie meer in concreto worden behandeld, terwijl daarnaast wordt ingegaan op de beide andere voorstellen.

Doel

De Commissie wil met de voorgestelde richtlijn een nieuwe stap zetten op weg naar een gemeenschappelijke bankmarkt door coördinatie van de belangrijkste bankvoorschriften (vestigingsvoorwaarden, liquiditeits- en solvabiliteitsvoorschriften). Een eerdere stap was de richtlijn van 28 juni 1973 met betrekking tot de non-discriminatie naar nationaliteit bij financiële dienstverlening 4).

De Commissie meent dat dit gelijke tred moet houden met de ontwikkeling naar een economische en monetaire unie. Als kredietinstellingen in de gehele EG hun werkzaamheden kunnen uitoefenen is dit immers een aanvulling op het (nu nog niet zó) vrije kapitaalverkeer. Ook zal de convergentie van maatregelen van monetair beleid gemakkelijker zijn, indien de betrokken kredietinstellingen meer gemeenschappelijke kenmerken hebben. In de praktijk

is er al dikwijls sprake van een sterke verwevenheid van monetaire maatregelen gericht op kredietbeperking en voorschriften met betrekking tot liquiditeit

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

1) Voorstel voor een richtlijn van de Raad betreffende de coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke voorschriften inzake de toegang tot en de uitoefening van de werkzaamheden van kredietinstellingen, 10 december 1974, COM (74) 2010.

2) Voorstel tot een beschikking van de Raad voor het samenstellen van een Contactcomité tussen de instanties van de lidstaten, die verantwoordelijk zijn voor het overheidstoezicht van de kredietinstellingen, 10 december 1974, COM (74) 2100. Voorstel voor een verordening van de Raad strekkende tot wijziging van Verordening (EEG) no. 907/73 van de Raad van 3 april 1973 tot instelling van een Europees Fonds voor monetaire samenwerking, 11 december 1974, COM (74) 2106.

3) *Bank- en Effectenbedrijf*, no. 169, september 1974, speciaal nummer gewijd aan de harmonisatie van de Europese bankwetgeving met bijdragen van H. Simonet, Dr. P. Troberg, Mr. H. J. Muller, Dr. C. J. Rijnvos, Mr. Ph. C. M. van Campen en Drs. J. M. F. P. Hanewald. Drs. L. van Driel, Europese bankwet, *ESB*, 29 januari 1975.

4) Richtlijn van de Raad betreffende de opheffing van de beperkingen van de vrijheid van vestiging en het vrij verrichten van diensten voor anders dan in loondienst verrichte werkzaamheden van banken en andere financiële instellingen, 28 juni 1973, 73/183 EEG.

Trend

In verband met mijn opvatting dat het begrip „passende arbeid” anders moet worden opgevat bij een langdurige werkloosheid zonder uitzicht op plaatsing in het gewenste beroep, dan bij korte werkloosheid met beter uitzicht, een enkel gegeven, dat laat zien van hoeveel betekenis de langdurige werkloosheid wordt. De wet werkloosheidsvoorziening, die een uitkering mogelijk maakt gedurende twee jaar, na ½ jaar werkloosheidsverzekering, leidde in 1965 tot uitgaven van f. 17 mln.; in 1974 tot uitgaven van f. 662 mln. Niet het bedrag is het belangrijkste. Er zijn sociale voorzieningen, die veel kostbaarder zijn. Van belang is de trend, die wijst naar toeneming der langdurige werkloosheid.

Conclusie

Zoals ik in het begin deed uitkomen, heb ik slechts een

bepaald aspect van de werkloosheid behandeld. Het is de vraag hoe men kan bevorderen dat beschikbaar werk door Nederlandse arbeiders wordt verricht. Wordt deze kwestie zo goed mogelijk tot een oplossing gebracht, dan wordt ook een beter overzicht verkregen over het wezenlijke tekort aan arbeidsplaatsen als gevolg van economische omstandigheden en is betere beoordeling mogelijk hoe daartegen het meest effectief kan worden opgetreden.

Schaad ik door mijn vraag naar kritische bezinning de sociale zekerheid? Ik acht deze nog altijd een van de zegenrijkste verworvenheden in onze samenleving. Het is echter van het hoogste belang te vermijden dat haar wijze van toepassing tot schadelijke maatschappelijke gevolgen leidt.

W. Drees Sr.

en solvabiliteit, waar beide werken met relaties tussen verschillende balansposten.

Het uiteindelijke doel is om de controle op liquiditeit en solvabiliteit van een kredietinstelling (inclusief de bijkantoren in andere lidstaten) te laten geschieden door de verantwoordelijke autoriteiten van het land van oorsprong. Om dan verstoring van de concurrentieverhoudingen tussen de kredietinstellingen uit de verschillende lidstaten te vermijden is het noodzakelijk dat dit toezicht geharmoniseerd, dat wil zeggen gelijk wordt getrokken. Hoewel het toezicht door de lidstaten op de aldaar gevestigde bijkantoren uit andere lidstaten in de overgangsfase blijft bestaan, geeft de voorgestelde richtlijn op sommige gebieden een eerste aanzet tot bovengenoemde harmonisatie van de bestaande voorschriften.

Voorstel voor een richtlijn

Het nu ingediende voorstel van de Commissie is veel minder ambitieus dan een ontwerp uit 1972, dat veel meer onderwerpen regelde en met zijn 41 artikelen het aanzien had van een complete Europese bankwet. De toetreding van de nieuwe lidstaten, met name van het Verenigd Koninkrijk dat geen gedetailleerde bankwetgeving kent, leidde ertoe dat men nu kiest voor de „stap-voor-stap“-methode, waarbij eerst de minst controversiële punten worden geharmoniseerd. De moeilijkheden worden hierdoor in feite verschoven en het aantal stappen naar een volledige harmonisatie zal dan ook nog zeer groot zijn.

De Commissie zelf verwacht ook maar bescheiden resultaten van de nu voorgestelde eerste etappe. Men krijgt echter de indruk dat de Commissie de harmonisatie van bankwetgeving wil gebruiken om de ontwikkeling naar de economische en monetaire unie een nieuwe stimulans te geven. In dit licht moeten ook de voorstellen voor instelling van een Contactcomité en voor uitbreiding van de taken van het Europese Fonds voor monetaire samenwerking worden gezien, waarbij de Commissie inhaakt op actuele gebeurtenissen op de Eurovaluta- en kapitaalmarkten.

Het nu ingediende voorstel voor een richtlijn bevat naast een toelichting en een considerans maar 14 artikelen en heeft een beperkt aantal onderwerpen. Er wordt gedefinieerd welke kredietinstellingen onder de richtlijn vallen, er wordt een vergunningenstelsel voor kredietinstellingen en bijkantoren voorgeschreven, tevens worden er bepaalde verhoudingen tussen balansposten genoemd ten behoeve van het toezicht op de liquiditeit en solvabiliteit. Het belangrijkste punt is echter de oprichting van een Contactcomité, dat de algemene formuleringen in de richtlijn verder moet uitwerken en voorstellen moet doen ten

aanzien van de verdere ontwikkeling. Aangezien de Commissie verwacht dat aanvaarding van de richtlijn nog wel enkele maanden kan duren, is een apart voorstel gedaan om reeds nu een Contactcomité in het leven te roepen, dat zich dan ook speciaal kan bezighouden met de liquiditeit en solvabiliteit van het Eurobankwezen.

Wat is een kredietinstelling?

Er is volgens de richtlijn sprake van een „kredietinstelling“ indien er zowel middelen worden aangetrokken, als kredieten worden verleend. Men heeft zodoende toch gekozen voor een beperkte definitie, zich daarbij baserend op de traditionele bankiersfunctie zoals blijkt uit de toelichting. Dit verwaarloost echter ten onrechte de concurrentieverstoring veroorzaakt door instellingen, die óf middelen aantrekken óf kredieten verlenen. Een aantal instellingen, die wel voldoen aan de definitie van „kredietinstelling“, valt echter niet onder de richtlijn. Dit zijn vanzelfsprekend de centrale banken zelf, alsook al dan niet met name genoemde instellingen op het gebied van regionale ontwikkeling, exportfinanciering en ontwikkelingshulp 5). Minder vanzelfsprekend is de uitzondering voor postchequekantoren, zeker in de Nederlandse situatie, waar de PCGD met de banken concurreert.

Verder bestaat de mogelijkheid, dat de lidstaten de toepassing van de richtlijn op bepaalde groepen of typen kredietinstellingen uitstellen. Het uitstel geldt voor twee jaar en kan daarna nog worden verlengd. Hoewel motivering van het uitstel vereist is, en een aantal motieven expliciet zijn uitgesloten, kan dit toch leiden tot ongelijke concurrentieverhoudingen tussen de kredietinstellingen in de verschillende lidstaten. Een klein lichtpuntje is, dat de ministerraad kan besluiten wanneer het uitstel moet worden beëindigd.

Vergunningenstelsel

De voorgestelde richtlijn bepaalt dat in de lidstaten kredietinstellingen een vergunning moeten hebben om hun werkzaamheden uit te oefenen. Naast de nationale voorwaarden voor een vergunning, die onverminderd blijven gelden, stelt de richtlijn dat geen vergunning wordt verleend, indien het eigen vermogen onvoldoende is, en indien de leiding niet voldoende beroepsbekwaam of betrouwbaar is. De uitwerking van deze gemeenschappelijke voorwaarden wordt in eerste instantie echter overgelaten aan de nationale autoriteiten. Het Contactcomité mag wel voorstellen doen voor een nadere coördinatie van nationaal gehanteerde definities. Deze geringe mate van harmonisatie,

in feite een niet-harmonisatie, is wel teleurstellend.

Van het behoeftecriterium („besoin économique“), dat door Italië bij de verlening van een vergunning wordt gehanteerd, stelt de Commissie weliswaar dat dit in het eindstadium (wanneer?) niet meer zou moeten worden gehanteerd, maar voorlopig blijft deze nationale eis nog van kracht. Door invoering van de verplichting voor kredietinstellingen om een „programme d'activités“ in te dienen bij de vergunningaanvragen hoopt men dergelijke discretionaire beslissingen te objectiveren. De andere lidstaten behoeven hun beslissing echter niet op dit „programme“ te baseren, en kunnen het direct archiveren.

In de eindfase zal een kredietinstelling, die in een lidstaat een vergunning heeft gekregen, voor bijkantoren in andere lidstaten geen nieuwe vergunning nodig hebben. Deze wederzijdse erkenning door de lidstaten is echter nog ver verwijderd en de nationale voorwaarden voor vestiging van bijkantoren blijven voorlopig nog van kracht (inclusief „besoin économique“). Wel verplicht wordt de wederzijdse erkenning van de benaming en van de rechtsvorm, ook al is deze in het ontvangende land niet toegestaan voor bepaalde kredietinstellingen. Terecht uitgezonderd is echter de kredietinstelling die wordt gevormd door één natuurlijk persoon, welke bijv. in West-Duitsland wel is toegestaan, maar in andere landen minder gewenst wordt geacht uit oogpunt van risico.

De beslissingen van de lidstaten ten aanzien van het verlenen van een vergunning voor kredietinstellingen en bijkantoren worden ter kennis gebracht van de Commissie. Men zou de lidstaten echter ook moeten verplichten tot motivering van de beslissing, terwijl ook het Contactcomité hierbij moet worden betrokken, omdat één van zijn taken juist de onderlinge afstemming van de voorwaarden voor vergunningverlening is.

Ten aanzien van bijkantoren van kredietinstellingen uit derde landen wordt voorgeschreven, dat deze niet gunstiger mogen worden behandeld dan bijkantoren van kredietinstellingen uit lidstaten, hetgeen ook wel een minimumeis mag worden genoemd. Merkwaardigerwijs wordt het aanvragen van vergunningen voor vestiging van bijkantoren vanuit derde landen gemeld bij het Contactcomité en niet bij de Commissie, zoals bij de andere vergunningen is voorgeschreven. Een interessant punt is, dat de mogelijkheid wordt geopend, dat de EG in verdragen met derde landen rege-

5) Met betrekking tot Nederland, de Export-Financierings-Maatschappij, de Nederlandse Financieringsmaatschappij voor Ontwikkelingslanden en de Nederlandse Investeringsbank voor Ontwikkelingslanden.

lingen kan treffen met betrekking tot de toelating van bijkantoren tot het gebied van de EG op basis van wederkerigheid. Dit kan van belang zijn met het oog op protectionistische ontwikkelingen in de Verenigde Staten ten aanzien van buitenlandse banken.

Liquiditeit en solvabiliteit

In aanvulling op de in de verschillende lidstaten eventueel reeds voorgeschreven coëfficiënten ter waarborging van de liquiditeit en solvabiliteit van kredietinstellingen zullen in alle lidstaten een viertal verhoudingen worden gehanteerd, voorlopig nog alleen „als instrument van waarneming”. Het betreft de verhoudingen a. eigen vermogen/deposito's (bedoeld zal zijn toevertrouwde gelden, dus inclusief rekening-courant- en spaargeld); b. eigen vermogen/risicodragende activa; c. eigen vermogen/vaste activa en d. opeisbare verplichtingen/liquide middelen. De eerste drie hebben betrekking op de solvabiliteit, de vierde op de liquiditeit. In het al eerdergenoemde Contactcomité zal bekeken worden of hieraan nog verhoudingen tussen eigen vermogen en valutaposities moeten worden toegevoegd, en of de reeds genoemde vier ratio's moeten worden veranderd. De Commissie kan dan herziening voorstellen van de nu voorgestelde verhoudingen.

Het geheel maakt een nog zeer voorlopige indruk. In de considerans wordt wel gesteld, dat er geleidelijk een systeem zal worden ingevoerd van gelijkwaardige coëfficiënten, die op dezelfde wijze zijn omschreven. De in de verhoudingen voorkomende begrippen worden echter niet gedefinieerd. Het is de taak van het Contactcomité ook hier de noodzakelijke convergentie tussen de lidstaten tot stand te brengen. Hoewel in de toelichting wordt gesteld dat de verhoudingen in de eerste fase „bij wijze van experiment zouden moeten worden toegepast”, is het te betreuren dat men niet erin geslaagd is althans enkele criteria aan te geven, waaraan een belangrijk begrip als „eigen vermogen” zou moeten voldoen (6). Het is duidelijk dat ongelijke of ongelijk gedefinieerde coëfficiënten (in de considerans wordt de mogelijkheid van een gedifferentieerde controle voor bepaalde groepen instellingen niet uitgesloten) gemakkelijk tot ernstige verstoringen in de concurrentieverhoudingen kunnen leiden.

Indien de voorgestelde ratio's (al dan niet met veranderingen en uitbreidingen) te zijner tijd in de plaats komen van het bestaande liquiditeits- en solvabiliteits-toezicht in de verschillende lidstaten, zal dit voor ons land, waar nu zeer gedetailleerde voorschriften gelden, een belangrijke verandering betekenen. Het is te verwachten dat de andere lidstaten bij de eerste twee solvabiliteitsratio's een voorkeur hebben voor relatering

van het eigen vermogen aan de passiva in plaats van aan de risicodragende activa, zoals in Nederland geschiedt.

Contactcomité

Het is uit het voorgaande duidelijk geworden dat het Contactcomité een centrale plaats in de voorgestelde richtlijn inneemt. De Commissie spreekt in de toelichting zelfs van „het voornaamste punt” van de richtlijn. De taak van het Contactcomité betreft de onderlinge afstemming van het beleid van de lidstaten met betrekking tot het verlenen en intrekken van vergunningen, het verder ontwikkelen en doen convergeren van de ratio's met betrekking tot liquiditeit en solvabiliteit, alsook het samen met de Commissie uitwerken van verdere voorstellen inzake coördinatie op bancaire gebied en het adviseren van de Commissie ten aanzien van vraagstukken met betrekking tot de structurele ontwikkeling van het bankwezen.

Het is de bedoeling het Contactcomité samen te stellen uit maximaal twee vertegenwoordigers van de bevoegde autoriteiten voor elke lidstaat, alsmede twee vertegenwoordigers van de Commissie (een nieuw „comité van twintig” dus). Aangezien de taken van het Contactcomité op het gebied van de beleidsvoorbereiding liggen, zou het eigenlijk voor de hand liggen, dat ook voor representanten van het bankwezen een plaats zou zijn ingeruimd, te meer daar het overleg tussen de bevoegde autoriteiten en het bankwezen in de diverse lidstaten in de praktijk zijn nut heeft bezwezen. De in de considerans genoemde mogelijkheid om eventueel een apart comité voor raadpleging van het bankwezen in te stellen, is wel erg vrijblijvend.

Het feit dat de Commissie naast de voorgestelde richtlijn een apart voorstel doet om reeds nu een Contactcomité in te stellen, motiveert de Commissie met een verwijzing naar de recente gebeurtenissen op de Eurovalutamarkten, ervan uitgaande dat aanname van de richtlijn nog wel enkele maanden kan duren. Het Contactcomité zou op korte termijn moeten adviseren over de coördinatie van het liquiditeits- en solvabiliteitstoezicht met name ten aanzien van de kredietinstellingen die op deze markten opereren. Dit voorstel is minder goed gevallen bij de centrale banken, omdat deze zich in het ruimere kader van de Bank voor Internationale Betalingen reeds met deze zaak bezighouden. Het lijkt ook minder gelukkig dat er een Contactcomité ingesteld zou worden dat niet gebaseerd is op de voorgestelde richtlijn, omdat dan met name onduidelijk is welke kredietinstellingen in de beschouwing moeten worden betrokken. Het is echter te hopen dat de uiterst belangrijke plaats van het Contactcomité binnen de richtlijn als gevolg van

de voortvarendheid van de Commissie niet in gevaar wordt gebracht.

Europees Monetair Fonds

Het voorstel van de Commissie om de taken van het Europese Fonds voor monetaire samenwerking uit te breiden wordt gemotiveerd onder verwijzing naar de ontregeling van de internationale valuta- en kapitaalmarkten. Het doel is, dat de EG via „geconcerteerde actie” deze toestand probeert te verhelpen. Het Fonds moet hierbij in het centrum staan. Tot nu toe waren de taken van het Fonds het beheer van het EG-wisselkoersmechanisme („de slang”) met o.a. verrekening van de interventies en het beheer van steunmaatregelen zoals de financiering op zeer korte en op korte termijn.

In het nu ingediende voorstel wordt het Fonds ook belast met het permanente en voorafgaande overleg over zowel het interne monetaire beleid van de lidstaten (gezien de invloed hiervan op rente, wisselkoers en kapitaalbewegingen) als het externe monetaire beleid ten aanzien van valuta- en kapitaalmarkten. Ook moet het Fonds zorgen voor een uitwisseling van informatie over transacties op deze markten. Het Fonds kan aanbevelingen doen voor de door de centrale banken te nemen maatregelen op deze gebieden en geeft adviezen aan de Commissie over het interne en externe monetaire beleid der lidstaten met het oog op voorstellen dienaangaande van de Commissie aan de ministerraad.

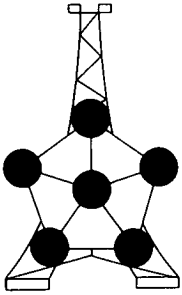
Deze voorstellen zijn in zekere zin complementair met de taak van het Fonds met betrekking tot steunverlening aan lidstaten. Het is immers logisch dat in deze gevallen ook wordt gekeken naar de noodzakelijke afstemming van de monetaire politiek van de betreffende lidstaten. Hierdoor kunnen verstoringen op de financiële markten wellicht worden verkleind, hoewel de oorsprong daarvan niet steeds in de monetaire politiek ligt en soms buiten de EG moet worden gezocht. Deze taakuitbreiding van het Fonds zou overigens gezien kunnen worden als een eerste aanzet tot het creëren van een Europese monetaire autoriteit.

Conclusies

De voorgestelde richtlijn voor coördinatie van de bankwetgeving moet worden beschouwd als een té kleine stap in een hopelijk goede richting.

Met betrekking tot de definitie van kredietinstelling en van de verlening van vergunningen is te veel overgelaten aan

6) Zie hiervoor het artikel van Rijnvos, *Bank- en Effectenbedrijf*, no. 169, september 1974, blz. 327-328.

Energie-analyse

DR. A. A. DE BOER

Het vaststellen van de hoeveelheid energie die nodig is voor de productie van goederen en diensten is een tak van onderzoek die zich mag verheugen in een groeiende belangstelling en een ruime publiciteit; dat laatste is niet verwonderlijk gezien het feit dat energie haar karakter als schaars goed de laatste tijd zo duidelijk heeft gemanifesteerd. Twee recente publikaties geven aanleiding om het belang van deze studies nader te bezien en met name enkele misverstanden recht te zetten die door de publiciteit rond de energie-analyse dreigen tot ontstaan. Ik denk hierbij aan een artikel in het *Chemisch Weekblad* 1) waarin Prof. Van Gool, voorzitter van de Landelijke Stuurgroep Energie Onderzoek, de betekenis van de energie-analyse uiteenzet en oproept tot een eigen Nederlandse bijdrage; de tweede publikatie waarop ik hier wil ingaan is een artikel van Chapman in de *New Scientist* 2) waarin het probleem van het energieverbruik wordt toegespitst op de

de nationale autoriteiten. Anderzijds is veel doorgeschoven naar het Contactcomité, wat niet zonder gevaar is. Zo is het van groot belang, dat men komt tot een inhoudelijke uniformiteit van de gehanteerde liquiditeits- en solvabiliteitsratio's, indien men tenminste ernstige concurrentievervalsingen wil vermijden.

Met de voorstellen voor de eerste coördinatie-richtlijn ten aanzien van de bankwetgeving, het apart instellen van het Contactcomité en de taakvergroting van het Europese Fonds voor monetaire samenwerking begeeft de Commissie zich op een gebied, waar de nationale autoriteiten tot nu toe vrij autonoom optreden. De Commissie wil duidelijk zijn invloed vergroten op de monetaire politiek van de lidstaten en op het toezicht op de kredietinstellingen. De behandeling van de drie ingediende voorstellen kan weer een interessante „test-case” worden.

A. D. de Jong

energiesector zelf, met name op de bouw van kerncentrales.

Bij de energie-analyse gaat het niet om de energie, die bij een bepaald productieproces wordt verbruikt, maar ook om de energie die is opgeslagen in de gebruikte materialen en diensten. Een dergelijke analyse kan oppervlakkige conclusies helpen corrigeren die bestaan met betrekking tot de mate waarin bepaalde materialen of productieprocessen een hap nemen uit de schaarse energiekook. De productie van aluminium bijvoorbeeld is zeer energie-intensief, maar de toepassing van aluminium kan leiden tot energiebesparing; bovendien is recycling van aluminium uit energetisch oogpunt weer erg aantrekkelijk. De totale balans ziet er dus gunstiger uit dan men op het eerste gezicht zou verwachten.

Prof. Van Gool schrijft zeer terecht, dat de bestudering van deze vraagstukken van belang is. Een betere kennis van de energiecycclus kan een bijdrage leveren tot het inzicht, dat nodig is voor het voeren van een beleid. Bij de beleidsvoorbereiding moet echter wel gewaakt worden tegen een eenzijdig technische aanpak van de energieproblematiek op basis van studies met een beperkte realiteitswaarde. De benadering van Prof. Van Gool geeft op dit punt aanleiding tot enige kritische kanttekeningen. Hij is namelijk van mening dat de beleidsbeslissingen betreffende productie, beperkingen en bezuinigingen genomen moeten worden op basis van de via energie-analyse verkregen resultaten. Prof. Van Gool ziet een interactie tussen economie en energie-analyse; hij vermeldt in dit verband echter uitsluitend dat economen zo aardig kunnen rekenen en bovendien een bijdrage kunnen leveren tot het beantwoorden van de vraag betreffende het al dan niet meerekenen van de energie voor het levensonderhoud van de werknemers in een bepaald productieproces.

Ik zou de econoom bij de bestudering van deze problematiek toch wel iets meer dan deze figurantenrol willen geven. De vraag naar de hoeveelheid energie die gebruikt wordt bij de productie van goederen en diensten maakt namelijk deel uit van een algemenere problema-

tiek, waartoe ook de invloed hoort van de kostenverhoudingen op de structuur van de input in een productieproces. De kosten bepalen de onderlinge verhouding waarin arbeid, kapitaal, diverse grondstoffen, diensten en energie in het productieproces worden gestoken. Binnen de grenzen van het technisch mogelijke zal een verandering in de kostenverhoudingen aanleiding geven tot wijzigingen in de samenstelling van dit input-pakket 3). Ik zeg niet dat het corrigerend effect van prijsverhogingen in de energiesector via dit mechanisme voldoende is of onder alle omstandigheden adequaat functioneert; ik wil alleen met grote nadruk wijzen op het belang van deze kant van de zaak bij de bestudering van de problemen die aanleiding zijn tot de groeiende belangstelling voor de energie-analyse.

Nadere studie is nodig

Deze opmerking is niet alleen van belang voor een evenwichtige taakverdeling tussen vertegenwoordigers van verschillende disciplines 4), maar ook voor het onderzoek zelf. Zowel Van Gool als Chapman wijzen op studies, waarbij voor verschillende types produkt een relatie wordt gehanteerd tussen het geïnvesteerd bedrag en de geïnvesteerde energie. Voor gebouwen en diensten rekent Chapman bijvoorbeeld 28 kWh per geïnvesteerde dollar, voor elektrische installaties 33 kWh. Het spreekt vanzelf dat men bij het trekken van conclusies uit studies die gebaseerd zijn op dergelijk ruw materiaal wel erg voorzichtig moet zijn.

Dit is een reden te meer om, met Prof. Van Gool, te onderstrepen dat nadere

1) Prof. Dr. W. van Gool, Energie-analyse, betekenis en organisatie.

2) Dr. P. Chapman, The ins and outs of nuclear power, *New Scientist*, 19 december 1974 blz. 866.

3) L. H. Klaassen, Enkele economische aspecten van de energieschaarste, *ESB*, 5 juni 1974, blz. 479.

4) A. A. de Boer, Grensoverschrijdingen, *ESB*, 11 december 1974, blz. 1125.

studies op dit gebied nodig zijn. Daaraan is dan echter wel de conditie verbonden dat het onderzoek niet wordt beschouwd als een technische aangelegenheid zonder meer, maar als een technisch en economisch probleem waarvan de economische aspecten bepaald de moeite van verder onderzoek waard zijn.

Een heel apart probleem vormt de door beide auteurs aangesneden, maar vooral door Chapman uitgewerkte vraag naar de hoeveelheid energie, die moet worden gebruikt om energie te produceren. Het is bekend, dat energie-omzettingen met verliezen gepaard gaan. Ook zal, naarmate energie-intensievere methodes gebruikt moeten worden om steenkool, olie en uranium te produceren, meer primaire energie nodig zijn om dezelfde hoeveelheid finale energie te kunnen verbruiken. Daar staat dan uiteraard tegenover dat technische vernieuwingen weer tot verbeteringen van het rendement kunnen leiden die dit effect compenseren.

Uiteindelijk is de vraag naar de hoeveelheid energie die nodig is om een bepaalde hoeveelheid elektriciteit te kunnen produceren een kwestie van rendement. Hoe gemakkelijk er uit dergelijke berekeningen verkeerde conclusies getrokken worden, blijkt uit het artikel van Chapman. Hij zegt dat voor de produktie van 1 kWh elektriciteit in een oliecentrale het equivalent van 4 kWh aan olie nodig is; voor de produktie van evenveel elektrische energie in een kerncentrale zou blijkens de energie-analyse naast het nodige uranium ook nog eens het equivalent van 1 kWh olie worden gebruikt. En aangezien Chapman er in zijn berekeningen vanuit gaat dat men voor de produktie van materialen en splijtstof voor kerncentrales tot in lengte van dagen olie gebruikt, trekt hij de zelfs in dat onwaarschijnlijke geval niet erg exacte conclusie dat kernenergie „makes oil reserves last four times as long . . .”

Naast het probleem van de omzettingen van onze primaire energiebronnen in de uiteindelijke gebruiksklare energievorm is er een andere kwestie die sterk in de belangstelling staat en vooral door Chapman is behandeld. Het in materialen opgeslagen deel van de omgezette of om te zetten energie moet van te voren in het produktiesysteem worden geïnvesteerd. De situatie van een snel groeiende energiehuishouding lijkt wat betreft de balans van geproduceerde energie en energie, nodig voor de bouw van nieuwe centrales, op het beeld van een sterk expanderende onderneming die enerzijds winst uitkeert en anderzijds grote bedragen aantrekt om te investeren.

Volgens Chapman nu zou deze investeringsnoodzaak — niet in geld, maar in energie — tot problemen kunnen leiden bij de bouw van kerncentrales. De bouwplannen voor kerncentrales zijn over het algemeen gekarakteriseerd door een erg hoog groeipercentage. Bij een dergelijke

snelle expansie wordt er veel energie gestoken in de bouw van nieuwe elektrische centrales en naarmate de groei sneller is, blijft er van de geproduceerde energie minder over als netto bijdrage tot de energie voor consumptiedoelinden. In theorie kan het groeitempo zelfs zo hoog worden dat alle geproduceerde energie in feite weer verdwijnt als investering; op dat moment is er van een netto bijdrage zelfs helemaal geen sprake meer.

Het spreekt vanzelf dat dit probleem zich alleen voordoet bij een combinatie van een zeer hoog groeitempo en een zeer hoog niveau van de hoeveelheid energie die in de bouw van een elektrische centrale wordt vastgelegd. Er zijn op dit punt een aantal absurde verhalen in de literatuur en de pers terechtgekomen; Chapman begint zijn betoog dan ook terecht met de opmerking, dat het verhaal als zou voor de bouw van kerncentrales meer energie nodig zijn dan die centrale ooit zou kunnen produceren een mythe is. Toch is hij van mening, dat het hoge groeitempo van de kernenergieprogramma's tot knelpunten aanleiding kan geven als gevolg van dit groei-effect. Hieruit zou dan de op het eerste gezicht wat paradoxale conclusie getrokken kunnen worden dat juist een snelle ontwikkeling van de kernenergie het tekort aan olie eerder zou vergroten dan verkleinen.

Voorbarig

Zowel op de gevolgde gedachtengang zelf als op de cijfers die Chapman aanleiding geven om te twifelen aan het nut van ambitieuze programma's voor de bouw van kerncentrales, valt zoveel af te dingen dat de conclusies die uit dit artikel in de *New Scientist* zijn getrokken op zijn zachtst gezegd voorbarig zijn. Er is geen aanleiding aan de hand van de gegevens die Chapman hanteert aan te nemen dat het hier beschreven verschijnsel de snelle groei van het aandeel van de kernenergie in de totale energieproduktie in de weg staat. Deze stelling is in lijnrechte tegenspraak met de conclusie van Chapman zelf en eist dus een andere toelichting.

In de eerste plaats valt er wel het een en ander te zeggen over de cijfers die Chapman geeft met betrekking tot de verhouding tussen geïnvesteerde energie en produktie. Deze verhouding is uiteraard van belang voor de mate waarin de uitbreiding beslag legt op de produktie.

Als een centrale n maal zijn eigen jaarproduktie kost aan „energie-investering”, dan kan iedere centrale in n jaar voldoende energie leveren voor de bouw van eenzelfde centrale. In eerste benadering betekent dit, dat een programma waarbij de capaciteit in n jaar verdubbelt, net zijn eigen produktie verbruikt voor de uitbreiding 5). In de benadering van Chapman zouden de

bestaande ontwikkelingsprogramma's in Europa en de Verenigde Staten, met verdubbelingsperiodes van 3 tot 6 jaar, te snel zijn om een energie-overschot te geven. Dit zou juist zijn als n in de buurt van bijvoorbeeld 3 tot 6 zou liggen; als de kerncentrale de geïnvesteerde hoeveelheid energie in één of anderhalf jaar zou terugverdienen, zou er geen vuiltje aan de lucht zijn.

Een getallenvoorbeeld: de EG rekent voor Europa met een toename van de kernenergieproduktie tussen 1973 en 1985 met een factor 17. Een verzeventenvoudiging in 12 jaar komt overeen met een verdubbeling in ongeveer 3 jaar.

Twee vragen dus: ligt de periode waarin de kerncentrale de geïnvesteerde energie terugverdient werkelijk aanmerkelijk hoger dan 1 en zo ja, is de toestand in dat geval werkelijk zo kritiek als Chapman ons suggereert?

In de eerste plaats gaat het dus om de getallen die Chapman hanteert. Hij beschrijft voor een Brits reactortype uitgebreid de berekening van de energie, nodig voor de constructie en de splijtstofvoorziening en komt dan tot een waarde van 2,5 voor n . Hij gaat echter uit van een te lage netto produktie en van het energieverslindende gasdiffusieproces voor de verrijking. Correctie voor deze twee factoren heeft al een enorme invloed op de waarde van n , die dan in de buurt van 1,5 komt. De overige gegevens zijn moeilijker te controleren; een diepgaander analyse zal echter ter hand worden genomen. Voor de in West-Europa gebruikelijke Amerikaanse types reactor geeft Chapman 1,4 tot 2,8 jaar; als hierop een soortgelijke correctie toegepast mag worden als op het in extenso door Chapman weergegeven rekenvoorbeeld, valt de Amerikaanse reactor buiten de gevarenzone.

De tweede vraag was, of er eigenlijk wel van een gevarenzone sprake is. De gedachtengang van Chapman, waarbij geproduceerde energie en geïnvesteerde energie zonder meer van elkaar worden afgetrokken, geldt uiteraard alleen in een gesloten systeem, met een toevoer van olie en uranium als energiebronnen, waarbij de materialen voor de bouw van kerncentrales moeten worden gekort op de beschikbare olie. Dit is een oversimplificatie die zelfs voor de wereld als geheel mank gaat en dus a fortiori een weinig realistisch uitgangspunt vormt voor een land of werelddeel.

Een deel van de verwerkte en in de materialen opgeslagen energie is elders

5) Chapman hanteert een andere grootheid, nl. de verhouding tussen de totale produktie van de centrale en de geïnvesteerde energie. Voor de vereenvoudigde presentatie in dit kader heb ik deze gegevens omgerekend op het aantal jaren waarin de energie wordt terugverdiend.

gewonnen op een ander tijdstip; een deel van de z.g. *verloren* energie is dus in feite *geïmporteerde* energie. Zelfs bij een beschouwing op mondiaal niveau mag men hier niet domweg optellen en aftrekken: men kan olie sparen door bijv. waterkracht „op te slaan” en elders vrij te maken. De toepassing van waterstof in de energiecyclus is in feite hierop gebaseerd, omdat bij het gebruik van waterstof voor de energieproductie nooit meer energie kan vrijkomen dan er voor de productie van de waterstof is gebruikt. Energie-opslag dus ten dienste van een efficiënt gebruik van grondstoffen, een mogelijkheid die in de filosofie van Chapman niet voorkomt.

Een ander element dat ons behoedzaam maakt ten aanzien van te snelle zwart-wit-conclusies ligt in het feit dat de energie-investering *geen* investering à fonds perdu is. Met andere woorden: naarmate een programma (gedurende een beperkte periode) *sneller* groeit, dus *meer* van zijn eigen energie gebruikt voor energie-investeringen, zal na afloop van die opbouwperiode een *groter* ver-

mogen beschikbaar zijn om een netto-bijdrage tot de energievoorziening te leveren dan wanneer men de groei zou hebben beperkt conform de criteria van Chapman.

Informatie

Het is op zijn zachtst gezegd voorbarig, uit voorlopige en aanvechtbare studies als die van Chapman allerlei conclusies te trekken over de noodzaak de kern-energieprogramma's af te remmen. Deze kritiek is zelf echter ook nog maar oppervlakkig en voorlopig; het leek mij echter gewenst aan de hand van een aantal punten te laten zien wat er komt kijken bij de beoordeling van de praktische betekenis van een studie, ook al verschijnt die in een gerenommeerd blad als de *New Scientist*. Maar, zoals eerder in dit tijdschrift is betoogd, en niet alleen door mij (6), het beleid wordt niet alleen bepaald door de resultaten van serieus onderzoek, maar ook door de wijze waarop de informatie aan het publiek wordt

overgedragen — om niet te zeggen: aan de wens van het publiek wordt aangepast. Naar aanleiding van het hier geciteerde stuk van Chapman verscheen in de *Volkskrant* een artikel onder het opschrift Versnelde bouw kerncentrales vergroot de energieschaarste. Als mijn veronderstelling juist is, dat verdere studie tot optimistischer conclusies zullen leiden, zal men in vele kranten vergeefs zoeken naar een bericht daarover, om van een kop over drie kolommen maar niet te spreken; op dit punt hebben wij in ons land langzamerhand enige ervaring (7).

Dit alles onderstreept nog eens het belang van het initiatief en de oproep van Prof. Van Gool: hoe eerder wij ons in Nederland met een kritisch onderzoek op dit terrein gaan bezighouden, hoe beter.

A. A. de Boer

6) L. Hoffman, Psycho-sociaal, *ESB*, 15 januari 1975, blz. 49.

7) A. A. de Boer, *Informatievervuiling*, Amsterdam, 1975.

ESB

Ingezonden

Honderd jaar ontwikkelingsvraagstuk (I)

DRS. H. COPPENS*

De beschouwing van Prof. Dr. F. van Dam over „Honderd jaar ontwikkelingsvraagstuk” in *ESB* van 11 december jl. is een interessante poging om „chronologisch de ontwikkeling weer te geven van het denken over en het beleid ten aanzien van de derde wereld”. Ik meen echter dat de poging niet geslaagd is en dat de diverse opvattingen, zoals deze zich in de geschiedenis en vandaag de dag voordoen, geen recht wordt gedaan.

1. Eerste breuklijn

Van Dam wijst twee grenslijnen aan in de ontwikkeling van theorie en beleid. De eerste markeert volgens hem de overgang van een „periode waarin aan de economische en sociale positie van de inwoners van de koloniën geen aandacht werd gegeven” naar „de periode waarin dat wel het geval was” (voor

Nederland omstreeks 1870). De tweede breuklijn plaatst hij in 1970, wanneer volgens hem de „self-reliance”-conceptie ontstaat, „die merendeels een produkt is van schrijvers uit de ontwikkelingslanden” en waarin de eigen visie van deze landen op doel en middelen van de ontwikkeling overheerst.

Wanneer nu, zoals Van Dam doet, theorie en beleid over één kam worden geschoren, dan is in het geheel niet aanmerkelijk te maken dat op grond van het door hem gehanteerde criterium (wel of geen aandacht voor de economische en sociale positie van de inwoners van de koloniën) rondom 1870 een zodanig grote verandering optrad van een breuklijn kan worden gesproken. De enige verandering die Van Dam in dit verband noemt betreft een verandering *in het beleid*, nl. de afschaffing van het cultuurstelsel in Nederlands-Indië. De discussie over de koloniale politiek (overigens niet alleen gevoerd in ver-

band met de aandacht voor de inwoners van de koloniën) ging daar echter aan vooraf, zoals Van Dam ook zelf aangeeft. Al omstreeks 1850 bijv. klaagde de uit Batavia komende oud-resident Van Heuvel in de Kamer de uitwassen van het cultuurstelsel en de gedwongen leveranties aan I), terwijl Multatuli's *Max Havelaar* een decennium later grote opschudding verwekte. De aandacht voor de inwoners van Nederlands-Indië was er dus al veel eerder.

Van nog meer belang is de vraag waarom Van Dam meent dat „als illustratie voor de periode tot 1945 het koloniale denken en beleid van Nederland gekozen” kan worden. Bedoelt hij dat Nederland in dit opzicht representatief is voor de andere koloniserende mogendheden? Ik geloof daar niets van. In ieder geval richtte reeds in het begin van de 16e eeuw de dominicaner monnik Bartolomé de las Casas een fel protest aan het Spaanse bestuur over de uitbuitingspraktijken in de Amerikaanse koloniën en werd de door hem voorgestelde code voor de behandeling van de indianen in 1542 door Karel V in een nieuwe wetgeving opgenomen. Dit legde volgens Bertholet „de ideologische grondslag voor het eerste grote experiment van werkelijke ontwikkelingssamenwerking, dat de Jezuïeten in naam van Spanje tussen 1609 en 1768 in het tegenwoordige Paraguay tot stand brachten” 2).

* De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de Vrije Universiteit.

1) Ch. J. L. Bertholet, *Het ontwikkelingsprobleem in sociaal perspectief*, Tilburg, 1965, blz. 159.

2) Ch. J. L. Bertholet, o.c., blz. 158.

Het is niet mijn bedoeling te suggereren dat de koloniale uitbuitingspraktijken, in het algemeen gesproken, al in die tijd minder ernstige vormen aannamen. Ik geloof dat zulks zelfs ná 1870 niet het geval was. Een overzicht, dat echter pretendeert de ontwikkeling van het denken en het beleid t.a.v. de derde wereld weer te geven, kan zich m.i. beter aansluiten bij Bertholets opvatting, dat het „westerse anti-kolonialisme (. . . .) praktisch zo oud is als de westerse overheersing der overzeese gebieden zelf” 3).

Ik zie Van Dams eerste breuklijn dus niet zo zitten — zeker niet als men ook nog eens in overweging neemt, dat het laatste kwart van de vorige eeuw toch veel meer wordt getypeerd door wat in veel geschiedenisboeken de periode van „het moderne imperialisme” heet, t.w. de geweldige uitbreiding van het onder koloniaal beheer gebrachte territorium. Natuurlijk zijn de door Van Dam gereleveerde ontwikkelingen in het Nederlandse koloniale beleid niet zonder betekenis. Het lijkt mij echter een overschatting te menen dat zij een nieuwe periode inluidden.

Mijn kritiek op Van Dam op dit punt samenvattend meen ik, dat de aandacht voor de positie van de gekoloniseerde volkeren veel ouder is dan hij suggereert en dat de door hem genoemde wijzigingen niet erg typerend zijn voor het denken en het beleid m.b.t. de derde wereld van na 1870.

2. Tweede breuklijn

Ook Van Dams tweede breuklijn, nl. die van 1970, lijkt mij om verschillende redenen niet houdbaar. In de eerste plaats is het niet juist te stellen dat de „self-reliance”-conceptie pas dan ontstaat. De idee als zodanig is geheel terug te voeren tot Gandhi en de Indiase vrijheidsstrijd voor en na de tweede wereldoorlog en was in de jaren vijftig een belangrijke ideologische leidraad voor het beleid in verschillende Zuid-Aziatische landen 4). Het werd in 1967 verklaard tot het officiële beginsel van beleid in Tanzania 5) en vond in de jaren daarna meer algemene verbreiding in de derde wereld. Met name deze verbreiding is wel bijzonder en het opmerken waard, maar dat is wat anders dan zeggen dat de „self-reliance”-gedachte nieuw is, zoals Van Dam doet op blz. 1111.

In de tweede plaats is het onjuist om de „self-reliance”-visie te beschouwen als een reactie op een aantal andere „voornamelijk door westerse auteurs geschreven” theorieën, zoals Van Dam tussen de regels door suggereert in dezelfde alinea. Eén van de theorieën, die hij in dat verband noemt, is namelijk helemaal niet zo westers als hij schijnt te denken. Ik bedoel de benadering die hij aanduidt als „de centrum-periferie-theorie”. Ik stuit hier overigens op een inconsistentie in het artikel, want op blz. 1110 ver-

meldt Van Dam wel dat „de centrum-periferie-theorie is geformuleerd door een aantal Latijns-Amerikaanse auteurs als 'dependencia'-model”. Van Dam maakt in deze passages verschillende vergissingen, die ik voor alle duidelijkheid even op een rijtje wil zetten.

a. Het begrippenpaar centrum en periferie is niet ontstaan in het begin van de jaren zestig, zoals Van Dam schrijft, maar dateert reeds van 1949 toen het beroemde artikel verscheen van de Argentijn R. Prebisch, *The economic development of Latin America and its principal problems* 6). Deze visie inspireerde het denken binnen de ECLA in de jaren vijftig, met o.a. pleidooien voor industrialisatie en imports substitutie.

b. De in reactie hierop in de jaren zestig geformuleerde visies, die kunnen worden samengevat onder de term „dependencia”-school, gebruikten wel de door Prebisch geïntroduceerde begrippen centrum en periferie (soms: metropool en satelliet), maar verschilden verder nogal ingrijpend van de ECLA-school 7).

c. De aanduidingen die Van Dam gebruikt om de centrum-periferie-benadering te karakteriseren lijken vooral te zijn ontleend aan J. Galtung's uitwerking van, wat hij noemt, „een structurele theorie van het imperialisme”, die overigens al evenmin dateert van het begin van de jaren zestig, maar, om precies te zijn, van 1971 8). Galtung's bijdrage bestond vooral uit het leveren van een sterk vereenvoudigd model waarin de onderlinge betrekkingen tussen „centrum en periferie”-landen en groepen worden weergegeven.

d. Als men wil kan men de drie voorgaande opvattingen onder één noemer brengen op grond van het feit dat zij alle drie gebruik maken van de begrippen centrum en periferie, maar het is dan wel nodig erbij te stellen dat geen van de drie zich zelf omschrijft als een „centrum-periferie-theorie”; het is daarom wellicht beter te spreken van een „centrum-periferie-benadering”.

e. Uit de vorige punten kan worden opgemaakt dat, als de centrum-periferie-benadering geografisch gelokaliseerd moet worden, deze in de eerste plaats Latijns-Amerikaans moet worden genoemd (dat een van de bekendste schrijvers uit deze stromingen, André Gunder Frank, toevallig geen latino van origine is, is minder van belang; hij woonde en werkte er vele jaren en vond zijn inspiratie in het intellectuele en politieke klimaat van die regio).

f. Van Dams opmerking dat in de centrum-periferie-benadering „aan de interne situatie in de ontwikkelingslanden nauwelijks aandacht wordt besteed”, is eveneens een misvatting, hetgeen uit een kennisname van deze literatuur kan blijken. Wel is het waar dat deze stromingen aan de externe context een overheersende betekenis toekennen, ook al overdrijft Van Dam als hij zegt dat zij de interne relaties van de ont-

wikkelingslanden „uitsluitend als vijandig” zien. De meeste schrijvers zijn daarover veel genuanceerder; de ideeën van o.a. Prebisch daarover mogen genoegzaam bekend worden verondersteld.

Men kan de kritiek op dit punt als volgt samenvatten. De twee redenen die Van Dams tweede breuklijn markeren kloppen niet: de „self-reliance”-conceptie is al veel ouder en kan niet worden opgevat als een reactie op ideeën die door centrum-periferie-aanhangers naar voren werden gebracht, terwijl het duidelijk is dat schrijvers uit ontwikkelingslanden van meet af aan hun visies op theorie en beleid hebben aangedragen 9). Wat betreft de meer algemene verbreiding van de oude „self-reliance”-idee na 1970, m.n. de opname daarvan in de programma's van de groep van niet-gebonden landen, lijkt het mij meer voor de hand te liggen deze onder andere te zien als een logisch uitvloeisel van analyses als die van centrum-periferie-aanhangers: de onderkenning van het afhankelijkheidskarakter van het ontwikkelingsvraagstuk voert m.i. rechtstreeks naar een beleid, dat zich oriënteert op eigen doelstellingen en eigen middelen. Hierbij past een streven naar een kritische herwaardering van de relaties met de rijke landen.

3. Heftige strijd

Op blz. 1111 doet Van Dam een uitspraak die mij zeer verbaasde:

„Tussen de institutionalisten en de aanhangers van de centrum-periferie-theorie woedt een hevige strijd”.

3) Ch. J. L. Bertholet, o.c., blz. 157.

4) G. Myrdal, *Asian drama*, Pelican Books, 1968, vol. II, blz. 722-3, blz. 1162 en blz. 1209.

5) Zie: *The Arusha Declaration and TANU's policy on socialism and self-reliance*, Dar Es Salaam, 1967.

6) Onder andere opgenomen in: *Economic Bulletin for Latin America*, februari, 1962.

7) Geïnteresseerden worden verwezen naar de speciale aflevering van *Social and Economic Studies*, vol. 22, nr. 1, maart 1973, getiteld: *Dependence and underdevelopment in the new world and the old*; m.n. de bijdrage van Norman Girvan, *The development of dependency economics in the Caribbean and Latin America*; review and comparison.

8) J. Galtung, *A structural theory of imperialism*, *Journal of Peace Research*, nr. 2, 1971, blz. 81-117.

9) Voor een weergave van de visies van enkele schrijvers uit de derde wereld op de praktijken van het kolonialisme die dateren van vóór de dekolonisatie, zelfs van de 19e eeuw, zie: Thomas Hodgkin, *Some African and third world theories of imperialism* in: R. Owen en B. Sutcliffe (eds.), *Studies in the theory of imperialism*, Londen, 1972, blz. 93-116. Natuurlijk heeft het voor en na de dekolonisatie in Latijns-Amerika in de eerste helft van de vorige eeuw evenmin ontbroken aan eigen visies van de gekoloniseerden, al mag men deze laatsten niet verwarren met de oorspronkelijke inwoners van deze regio.

Zo'n strijd is mij volledig onbekend. Het zou ook zeer onlogisch zijn, want beide benaderingen vullen elkaar prachtig aan, met name voor zover er kritisch wordt aangekeken tegen de traditionele westerse beschouwingwijze van het ontwikkelingsvraagstuk (in Van Dams schema aangeduid als „evolutionaire theorieën”). Zonder de verschillen tussen beide benaderingen over het hoofd te willen zien, moet ik zeggen dat ik me met beide zeer verwant voel.

In verband met dit laatste verwijst Van Dam naar een discussie in de Nationale Raad van Advies inzake Hulpverlening aan Minder-ontwikkelde Landen (NAR). Van Dam kent deze discussie niet uit eigen waarneming, doch alleen via (overigens als vertrouwelijk bestempelde) notulen. Ter bestrijding van misverstanden is het goed met nadruk op te merken dat deze NAR-discussie in het geheel niet geconcentreerd is op de beweerde tegenstelling tussen centrum-periferie-aanhangers en institutionalisten; er zijn wel meningsverschillen, maar die liggen op geheel andere vlakken en zijn niet zo maar even met twee etiketten aan te geven.

4. Marxistische zienswijze

Op verschillende plaatsen in het artikel doet Van Dam krasse uitspraken over de marxistische zienswijze op het ontwikkelingsvraagstuk, die m.i. niet getuigen van een grote kennis van deze stroming. Zo stelt hij op blz. 1110 dat er in de periode 1945-1960 „weinig ontwikkeling plaatsvindt van de communistische theorieën. Zij staan op een laag pitje en komen niet veel verder dan herhaling van oude stellingen”. Wat dit laatste betreft, spreekt hij op blz. 1109 van „communistische theorieën over het kolonialisme” en stelt hij dat „in communistische ogen het kolonialisme de laatste fase is van het imperialisme” (sic). Ik betwijfel of er veel „communistische theorieën over het kolonialisme” zijn. Er bestaan wel theorieën (ik zou dan liever spreken van marxistische theorieën) over het kapitalisme, waarbij dan het imperialisme als het hoogste stadium van het kapitalisme wordt gezien (Lenin). Bij mijn weten sprak alleen Nkrumah — pas in de jaren zestig — over *neo-kolonialisme* als de laatste fase van het imperialisme 10).

In de grote discussie over het imperialisme in het begin van deze eeuw speelden de effecten daarvan op de gekoloniseerde landen nog niet zo'n opvallende rol, maar dat gebeurde wel na de tweede wereldoorlog. Paul Baran is in dit opzicht onder de marxisten ongetwijfeld de belangrijkste geweest 11). Zijn boek *The political economy of growth* dat in 1957 verscheen kreeg grote aandacht, vooral ook omdat het poogde de marxistische analyse te moderniseren. Dit werd in 1966 samen met Paul Sweezy

verder uitgewerkt in hun *Monopoly capital* 12).

Van Dam heeft dus ongelijk als hij op blz. 1110 stelt dat in het begin van de jaren zestig de, wat hij noemt, „neocommunistische theorie” ontstaat en deze vervolgens op blz. 1111 op één hoop blijkt te gooien met de maoïstische variant. De neo-marxistische interpretaties die in de jaren vijftig vooral in de Verenigde Staten ontstonden, hadden nauwelijks iets te maken met de ontwikkelingen in China en dienen m.i. te worden beschouwd als een min of meer zelfstandige herwaardering van de marxistische thesen.

5. Evolutionaire theorieën

Met Van Dams karakterisering van de z.g. „evolutionaire theorieën” die in het westerse denken over het ontwikkelingsvraagstuk na de tweede wereldoorlog overheersten, kan ik wel instemmen. Ik vind overigens dat hij enigszins overdrijft als hij stelt, dat de afwisselende accenten daarin „weinig te maken hebben gehad met betere inzichten in het ontwikkelingsvraagstuk” en sterker nog, dat „het meestal projecties waren van problemen die zich in de rijke landen zelf voordeden” (blz. 1110).

De twee voorbeelden die hij als illustratie bij deze laatste opmerking geeft, kunnen een nader onderzoek naar de vraag of de data kloppen niet doorstaan. Maar natuurlijk is enige projectie niet te ontkennen, ook al zou ik denken dat zulks vooral voor de beginperiode geldt. Door velen werd toen de Europese wederopbouw immers gezien als een voorbeeld voor de opbouw van de ontwikkelingslanden, zoals o.a. blijkt uit het wijzen op bottlenecks als kapitaalschaarste (door Van Dam overigens niet genoemd) en gebrek aan infrastructuur. Het kan echter m.i. niet ontkend worden dat zelfs de evolutionistische zienswijzen van die tijd hebben bijgedragen tot een verdieping van de inzichten in het ontwikkelingsprobleem.

Verder vind ik dat het schema dat Van Dam op blz. 1109 weergeeft ten onrechte suggereert, dat de „evolutionaire theorieën” na 1960 verdwenen (op de volgende bladzijde spreekt hij van een „omkeer rond 1960”). Dat is niet het geval, hetgeen o.a. moge blijken uit het feit dat het Nederlandse overheidsbeleid zich er tot het begin van dit decennium op baseerde (wat Van Dam, al vele jaren hoofd van de afdeling beleidsvoorbereiding op dit terrein, natuurlijk ook wel weet).

6. Slotopmerkingen

Voor al het slot van Van Dams beschouwing (m.n. op blz. 1112) getuigt m.i. van een behoefte om her en der tegen wat schenen te schoppen. Dat kan

een nuttige bezigheid zijn, maar men moet dan wel voldoende precies zijn en weten waarover men schrijft. Zo stelt Van Dam dat de neiging om kennis te nemen van vroegere auteurs gering is, maar hij laat na te vermelden bij wie dat het geval is. Ook vind ik dat hij te veel generaliseert als hij schrijft, dat „de schrijvers van vandaag zich antithetisch opstellen tegenover de schrijvers van gisteren en dat conclusies worden geformuleerd op een wijze alsof zij absolute waarheden voor altijd en voor iedereen zijn”. Verder maakt Van Dam al evenmin duidelijk waarom veranderde inzichten per se „modieus” moeten worden genoemd.

Hoe speculatief Van Dams betoog eigenlijk is, blijkt in de laatste alinea, waar hij uit de naamgevingen van de leerstoelen van Janssen in Tilburg en van Van den Steenhoven in Nijmegen meent te kunnen afleiden dat deze werden ingesteld tijdens verschillende perioden. Eenvoudig navragen had hem kunnen leren, dat deze leerstoelen resp. in 1962 en in 1963 werden ingesteld. Het betreft bovendien leerstoelen in verschillende faculteiten en dat is in dit verband niet zonder betekenis. Die van Van den Steenhoven wordt overigens al sedert 1967 niet meer aangeduid met de naam die Van Dam noemt, maar met: „Volksrecht en rechtsonwikkeling in niet-westerse samenlevingen”. De beweerde omdoping aan het Institute of Social Studies, tenslotte, is er al evenzeer naast: de leergang „regional development planning” bestaat nog steeds; er is alleen een regelmatig terugkerende „workshop” over het thema „power distribution”, waarin docenten en studenten van verschillende leergangen participeren.

7. Conclusie

Deze kritiek afrondend moet worden geconcludeerd, dat het door Van Dam gepresenteerde chronologische overzicht van het denken en het beleid m.b.t. de derde wereld op verschillende punten ernstig tekortschiet. Zo'n overzicht vereist naast een grondige kennis van de diverse stromingen ook, zo lijkt mij, een zeker respect voor de standpunten van anderen, of tenminste de bereidheid zich zonder al te grote vooringenomenheid daarin te verdiepen. Aan deze eisen voldoet het betoog van Van Dam niet.

H. Coppens

10) Kwame Nkrumah, *Neo-colonialism: the last stage of imperialism*, New York, 1965.

11) Zijn bijdrage aan de bundel van Agarwala & Singh, *The economics of underdevelopment*, New York, 1958, dateert van 1952: P. A. Baran, *On the political economy of backwardness*, blz. 75-92.

12) Beide werken verschenen als Pelican Book, in resp. 1973 en 1968.

Honderd jaar ontwikkelingsvraagstuk (II)

Het overzicht, dat Prof. Dr. F. van Dam in *ESB* van 11 december 1974 heeft gegeven van „Honderd jaar ontwikkelingsvraagstuk” is interessant, maar jammer genoeg wat oppervlakkig. Met name de door hem ingevoerde categorie „evolutionaire theorieën”, die van 1945 tot 1960 de overheersende zouden zijn geweest, laat zien waar zijn analyse ophoudt. Van Dam doelt met die categorie niet op *theorieën* zoals die van White, Sahlins en Service of Wertheim, maar op de *premisses*, dat „geen radicale veranderingen (behoeven) te worden ingevoerd”, die het westerse denken over ontwikkelingsproblemen van de derde wereld in die periode kenmerkte. Zijn indeling in categorieën sluit met andere woorden aan bij de *ideologische* tegenstelling tussen Oost en West. Van Dam zegt over deze verbinding tussen ideologie en theorie niets, maar gebruikt wel in zijn benoeming van de tegenhanger van de „evolutionaire” theorieën (in zijn eigen schema) de ideologische term communistisch en neo-communistisch (terwijl dat in theoretisch opzicht ook „evolutionaire” theorieën zijn!). Het is juist dit verband tussen theorie en ideologie, dat de wisselingen en het inderdaad vaak te modieuze denken over ontwikkeling als proces en als beleidsprobleem kan verklaren. Het is jammer dat Van Dam, ondanks zijn objectieve manier van schrijven, toch onvoldoende distantie van zijn eigen ideologische perspectief heeft kunnen nemen, om het denken over ontwikkeling vanuit die spanningsverhouding tussen theorie en ideologie te kunnen beschrijven.

Onzorgvuldigheden

Twee onzorgvuldigheden in zijn betoog dienen nog te worden gesignaleerd. Myrdal wordt ingedeeld bij de evolutionisten, terwijl zijn in 1957 gepubliceerde *Economic theory and underdeveloped regions* mede de grondslagen van de centrum-periferie-analyse (een theorie is dat niet; waar Van Dam die term gebruikt zou beter van benaderingen kunnen worden gesproken, of

— zo men aan een gewichtiger term de voorkeur geeft — van paradigma's) heeft gelegd.

De tweede onzorgvuldigheid betreft mijn eigen thuishaven, het Institute of Social Studies, waar Prof. Van Dam als lid van de „Board of Trustees” ook geregeld is binnengevaren. Daarom had hij kunnen weten, dat de leergang „regional development planning” niet om „modieuze redenen” in „power distribution” is omgedoopt, maar nog steeds onder de oorspronkelijke naam bestaat. Als zodanig is dit programma een onderdeel van een van de vier „workshops” van het instituut, waarvan het werkthema „power distribution in development processes” luidt. Wat het „regional development”-programma betreft hangt dat werkthema inderdaad samen met een variant van de centrum-periferie-analyse; dit is echter niet het geval met het „international and national development programme”, de tweede leergang binnen die workshop. Dat programma houdt zich bezig met historisch en vergelijkend onderzoek van ontwikkelingsprocessen, theorieën en strategieën, zonder zich op één van de door Prof. Van Dam genoemde theoretische perspectieven vast te leggen.

G. van Benthem van den Bergh

* De auteur is werkzaam bij het Institute of Social Studies.

Naschrift

Afgezien van een aantal details — waarop ik aan het eind terugkom — heeft Coppens twee algemene bezwaren tegen mijn overzicht:

- voorafgaand aan de in het schema aangegeven perioden van nieuw beleid en nieuwe theorie zijn er reeds schrijvers geweest die zulk een beleid en zulk een theorie bepleitten;
- de samenvatting van de centrum-periferie-theorie is te ongedifferentieerd en die van de communistische onvoldoende uitgebreid.

Ik zou hierover het volgende willen opmerken.

Ad a

Uiteraard komen nieuwe begrippen en theorieën alsook een nieuw beleid niet uit de lucht vallen. Hieraan gaat denken en schrijven vooraf. In het schema heb ik de perioden ingedeeld op basis van effectieve beleidsveranderingen en het krijgen van weerklink voor nieuwe theorieën, zodanig dat deze een belangrijke rol zijn gaan spelen in het denken over het ontwikkelingsvraagstuk. Alleen op die basis kan men schematiserend samenvatten en indelen. Coppens' voorbeelden van individuele voor- en nalopers — die met vele kunnen worden aangevuld, ook voor de andere perioden — doen daaraan niets toe of af.

Dit geldt ook voor de voorlopers van de self-reliance-gedachte. Waar het om gaat is dat rond 1970 deze conceptie door de ontwikkelingslanden tijdens de bijeenkomst te Georgetown collectief werd aanvaard en sindsdien een belangrijke rol speelt in het ontwikkelingsvraagstuk. Het door mij niet vermelden van voorlopers van de self-reliance-theorie vloeit voort uit de aard van het overzicht. Zulks aan te merken als „verschillende vergissingen” betekent dat Coppens de bedoeling van mijn artikel, zoals die in de aanhef ervan is uiteengezet, niet goed voor ogen heeft.

Ad b

Bij de centrum-periferie-theorie heb ik hetzelfde procédé toegepast als voor de andere perioden: zo kort mogelijk samenvatten en achterwege laten van vermelding van varianten.

Het is mij onduidelijk waarom Coppens daartegen bezwaar maakt ten aanzien van de centrum-periferie-theorie en niet ten aanzien van de andere perioden. De bedoeling van het artikel is om in grote lijnen de ontwikkeling weer te geven en niet in te gaan op variaties. De selectieve afkeur van Coppens mag ik, naar ik hoop, niet toeschrijven aan vooringenomenheid jegens andere inzichten.

De communistische opvattingen heb ik kort vermeld en toegespitst op China, overigens zonder de Chinese variant „op één hoop te gooien” (zoals Coppens abusievelijk stelt) met andere neo-communistische opvattingen. Dit korte vermelden acht ik redelijk omdat de communistische theorie in veel opzichten overeenkomt — zoals ik aangaf — met de daarvoor uitgebreid behandelde centrum-periferie-theorie. Op China is nader ingegaan omdat de Chinese ontwikkelingspolitiek tot nu toe de belangrijkste communistische variant voor het ontwikkelingsvraagstuk is geweest.

Samengevat: Coppens' bezwaren vindt ik geen wezenlijke kritiek op de gekozen

indeling en de aangegeven samenhangen.

Tot slot enkele detailopmerkingen (de cijfers verwijzen naar die van Coppens).

1. In het schema is de Nederlandse koloniale geschiedenis als voorbeeld gekozen voor de periode voorafgaand aan 1940. Niet omdat, zoals Coppens suggereert, ik Nederland „representatief” zou vinden, maar omdat ik de Nederlandse koloniale politiek interessant vergelijkingsmateriaal vind voor de periode na de tweede wereldoorlog. Ik begrijp overigens niet hoe Coppens in dit verband aan „representatief” kan denken, daarvoor zijn de verschillen tussen bijv. de Engelse, Spaanse en Nederlandse kolonisatie te groot. Coppens vindt 1870 geen breuklijn. Die mening deel ik niet. De verandering van doelstellingen en middelen van het Nederlandse koloniale beleid in 1870 vind ik dermate fundamenteel dat er wel degelijk van een keerpunt sprake is.

2. Zie Ad a en Ad b. Naar mijn oordeel is het „dependencia”-model eerder als een variant van het centrum-periferie-model aan te merken dan als een zelfstandige, aparte theorie. Zie ook de syllabus „Onderontwikkeling”, gepubliceerd in 1974 door de Vrije Universiteit, blz. 171: „Het dependenciamodel is grofweg de Latijns-Amerikaanse voorloper op, en variant van het centrum-periferie-model”. Op spijkers op laag water als „theorie” tegenover „benadering” en „nauwelijks aandacht” enerzijds tegenover „overheersende betekenis” anderzijds ga ik korthedshalve verder niet in.

3. Ik blijf van mening dat de door mij genoemde discussie in de Adviesraad in essentie een scholenstrijd is tussen institutionalisten en centrum-periferisten. Wij moeten maar wachten tot de notulen openbaar worden, dan kan een ieder zijn mening vormen.

4. Coppens' twijfel of er communistische theorie over kolonialisme is valt mij op, te meer daar hij zich opwerpt als expert op het terrein van marxistische literatuur. Naast de geschriften van Luxemburg, Hilferding en Lenin over imperialisme — incl. kolonialisme — wil ik Coppens attenderen op de discussies over kolonialisme die tijdens de internationale socialistische en communistische congressen plaatsvonden. De gedachtenvorming tijdens deze congressen was belangrijk, vooral omdat naast afgevaardigden uit de ontwikkelde landen, zoals Kautsky, Serrati, Radek en Bukharin ook gedelegeerden uit koloniale gebieden deelnamen, zoals Roy, Narayan, Padi en Tan Malaka. Ik geef toe dat het moeilijk toegankelijke lektuur is; moeite, hieraan besteed, wordt echter ruimschoots beloond. Kolonialisme als laatste fase van imperialisme: hiermee is bedoeld dat het kolonialisme in de zin van een systematische machtsuitoefening en een systematische

economische exploitatie naar marxistisch inzicht uiteindelijk onvermijdelijk moet voortvloeien uit het kapitalisme. Het is in die zin de finale fase van imperialisme, na de fasen van roof en incidentele handel. Dit beeld kwam naar voren tijdens genoemde congressen en komt terug in de titel van Nkrumahs boek: *Neo-colonialism; the last stage of imperialism*.

5. Coppens stelt dat het Nederlandse beleid inzake ontwikkelingssamenwerking tot het begin van de jaren zeventig evolutionair was. Die constatering is onjuist: in de loop van de jaren zestig zijn in dat beleid vele elementen ingebouwd die ontleend zijn aan de institutionele theorie. Zie de betreffende regeringsnota's en de Memories van Toelichting van Buitenlandse Zaken.

6. Coppens vraagt om voorbeelden van modieuze, antithetische schrijverij. Ik wil graag dicht bij zijn huis blijven en verwijs naar de eerdergenoemde informatiemap die door een werkgroep onder zijn leiding is opgesteld voor de leergang ontwikkelingsproblematiek van dit academische jaar aan de Vrije Universiteit. In deze syllabus die — zoals in de inleiding staat — bedoeld is om „bredere informatie” over het ontwikkelingsvraagstuk te geven, komen oudere auteurs als Boeke en Gonggrijp niet voor en schitteren ook eigentijdse schrijvers als Chenery, Tinbergen, Meier, Myrdal, Myint, Singer, Rostow en hun geestverwanten door afwezigheid. Dat is nu precies wat ik bedoel. Al het water van de zee wast niet weg dat de workshop „power distribution” zijn naam ontleent aan een specifieke opvatting over het ontwikkelingsvraagstuk. Ik blijf van mening dat leergangen en leerstoelen niet op basis daarvan moeten worden betiteld. Genoemde benoemingsdata veranderen niets aan het verschijnsel.

7. Uit bovenstaande zal duidelijk zijn dat ik Coppens' kritiek weinig overtuigend vind. Waar zijn spookbeeld van veronderstelde vooringenomenheid vandaan komt, is mij een raadsel.

Naar aanleiding van de opmerkingen van Van Bethem van den Bergh het volgende.

1. De evolutionaire theorieën houden in dat via het systeem van particulier ondernemen en de daarbij behorende vrije markten welvaartsvergroting optreedt die alle bevolkingsgroepen ten goede zal komen. Dat geen radicale veranderingen behoeven plaats te vinden, is van die gedachtengang een consequentie; het is niet een premisse.
2. Zo goed als gesproken kan worden van communistische theorieën kan men de liberale visie op het ontwikkelingsvraagstuk ook een theorie noemen; veel auteurs doen dat ook. Ik heb in het schema voor de periode 1945-1960 niet het woord liberaal als betiteling gekozen omdat ik die naam al gebruik heb voor de periode 1870-1900 en om-

dat in de naoorlogse periode veel auteurs aan het woord zijn geweest, die „gemengde systemen” bepleitten die men bezwaarlijk als liberaal kan aanduiden.

3. Ik ben het ermee eens dat de communistische theorieën evolutionair zijn, zie Meiers vergelijking van Marx met Rostow. Een verschil is dat in de marxistische visie de veranderingen tot stand komen ten gevolge van conflicten en volgens evolutionaire theorieën via een niet-conflict-gestimuleerd proces.
4. Ik vraag mij af of het denken over ontwikkeling het beste beschreven kan worden vanuit de spanningsverhouding tussen theorie en ideologie. Er zijn perioden geweest waar één van beide slechts schraal aanwezig was en soms bestond tussen beide weinig spanning.
5. Myrdal heeft inderdaad bijgedragen aan het totstandkomen van de centrum-periferie-analyse. Ik heb hem desondanks ingedeeld bij de institutionalisten — niet bij de evolutionisten zoals Van Benthem van den Bergh schrijft — omdat ik Myrdals bijdrage aan de institutionele theorie het belangrijkste vind.
6. Waarom Van Benthem van den Bergh en Coppens niet willen spreken van een centrum-periferie-theorie en alleen van een benadering of een model is mij niet duidelijk. De centrum-periferie-benadering als analyse van feiten in hun onderlinge relatie kan zonder bezwaar een theorie worden genoemd.

F. van Dam

ESB

Mededeling

Man-vrouw-fiscus

Ter gelegenheid van zijn eerste lustrum organiseert het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam op woensdag 26 maart a.s. een symposium over het onderwerp: „Man-vrouw-fiscus”.

Inleiders zijn: Prof. Dr. H. M. in 't Veld-Langeveld, Prof. Dr. Leif Mutén en F. C. Wijle.

Programma (tevens toegangsbewijs): f. 2,50. Aanbevolen vóórpublicatie van F. C. Wijle: f. 5. Na storting van het gewenste bedrag (gespecificeerd) vóór 1 maart 1975, op gironr. 2625798 t.n.v. de secretaris-beheerder van het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam volgt toezending van programma en/of vóórpublicatie.

Inlichtingen: Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam, Burg. Oudlaan 50, tel.: (010) 14 55 11.

Boeken nieuws

A. Kuiper en Mr. F. Kuitenbrouwer: De val van Richard Nixon. Watergate compleet. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1974, 132 blz., f. 4.

Dit boekje geeft een overzicht van alle gebeurtenissen rondom Watergate vanaf de geruchtmakende inbraak in de nacht van 16 op 17 juni 1972 in het Watergategebouw tot en met het aftreden van Richard Nixon. Het boek is aangevuld met een viertal hoofdstukken over de juridische complicaties van de Watergate-affaire. Deze uitgave is een bijgewerkte en uitgebreide herdruk van het boekje *Watergate*, dat in november 1973 verscheen.

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

Prof. Paul Romus: La politique régionale des Etats-Unis d'Amérique. Editions de l'Université de Bruxelles, Brussel, 1974, 142 blz.

De Verenigde Staten zijn een ontzaglijk groot gebied en hebben grote regionale verschillen. Zo is de ontwikkeling in de rest van het land achtergebleven bij die van het Westen. De stedelijke

groei in het Westen heeft de zwarte bevolking aangetrokken en heeft daarvoor gezorgd voor het ontstaan van gheto's. Het oude Zuiden daarentegen is nog grotendeels op de landbouw aangewezen. D.m.v. regionale politiek probeert men deze situaties te verbeteren. Prof. Romus gaat in dit boek na wat de situatie in de VS op dit gebied is.

Eén van onze relaties biedt, in het belang van de continuïteit aan, een

produktiebedrijf ter overname

Het bedrijf heeft een personeelsbestand van ongeveer 250 man en is gelegen in een streek met een ruime arbeidsreserve.

De terrein-grootte bedraagt 2 hectare en het gebouw biedt een oppervlakte van 4.500 m².

Het bedrijf kan geschikt worden gemaakt voor fijnmechanische, elektronische en dergelijke productieprocessen, kledingproductie, lichte montagewerkzaamheden, inpakwerk en

andere arbeidsintensieve processen.

Het bedrijf kan tegen financieel aantrekkelijke voorwaarden worden overgenomen.

De Nederlandse overheid kent algemene subsidiemogelijkheden voor eventueel noodzakelijke herscholing, investeringsfaciliteiten en aanloop-risico's. Serieuze gegadigden kunnen, indien gewenst, door ons in contact worden gebracht met de betreffende instanties.

Belangstellenden kunnen zich voor nadere informatie wenden tot Mr. P. L. van Tilburg, Raadgevend Bureau Berenschot B.V., Postbus 8039, Utrecht, telefoon 030 - 916916.

BERENSCHOT

Adviseurs voor organisatie en beleidsvorming
Utrecht - Hengelo (O) - Brussel
White Plains (USA)

TNO

Het Instituut TNO
voor Wiskunde,
Informatieverwerking
en Statistiek

(IWIS-TNO) vraagt een

Econometrist of wiskundig geschoold Econoom

voor zijn afdeling verkeer.
Deze afdeling houdt zich bezig met onderzoek naar en toe-
passing van wiskundige modellen en analysemethoden
van personenvervoer.

Van de aan te trekken medewerker wordt verwacht dat hij
een goede kennis heeft van econometrische technieken
en in staat is deze zelfstandig aan te wenden in het onder-
havige toepassingsgebied.

Standplaats: Delft.

Nadere inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij de heer
Ir. F. le Clercq, IWIS-TNO te Delft. Tel. (015) 56 93 30, toestel
29 55.

Sollicitaties te richten aan de directeur van het IWIS-TNO,
Koningin Marijlaan 21, Postbus 297, Den Haag.

Sla er munt
uit.

Wie zei laatst tijdens de stafbespreking dat er "ge-
richt" reclame gemaakt moest worden? Wie zei dat
bij de mailing de portokosten zo tegen vielen? Nou
dan. Er zijn toch zeker vaktijdschriften. Gerichter kan
het niet. Voordeliger ook niet. Sla er munt uit. Adver-
teer in dit NOTU*-tijdschrift.

* Nederlandse Organisatie van Tijdschrift-Uitgevers

De Sociaal-Economische Raad

*vraagt voor de verzorging van het secretariaat ten behoeve
van zijn Commissie Onderwijszaken en de daartoe behoren-
de werkgroepen een*

DESKUNDIG MEDEWERKER

*met academische of vergelijkbare opleiding en met enige
jaren ervaring in het begeleiden van commissies e.d.
Kennis van de maatschappelijke aspecten van het onderwijs
en het sociaal-economische leven en belangstelling voor
daarin optredende organisaties en instanties zijn vereist.
Sollicitaties richten aan de Algemeen Secretaris van de
Sociaal-Economische Raad, Bezuidenhoutseweg 60 te
's-Gravenhage.*

De Sociaal-Economische Raad

*vraagt voor de verzorging van het secretariaat van de Advies-
commissie Werkgelegenheidsbeleid van de Raad van de
Arbeidsmarkt een*

DESKUNDIG MEDEWERKER

*van academisch niveau, bij voorkeur econoom (algemene
economische studierichting). Medewerking aan de
secretariaatswerkzaamheden ten behoeve van andere
commissies van de Sociaal-Economische Raad resp. de
Raad van de Arbeidsmarkt kan mede tot de werkzaamheden
behoren.
Sollicitaties te richten aan de Algemeen Secretaris van de
Sociaal-Economische Raad, Bezuidenhoutseweg 60 te
's-Gravenhage.*